

Tijdschrift voor Gregoriaans

ADVENIT DOMINATOR

1994-4

TIJDSCHRIFT VOOR GREGORIAANS

Jaargang 19, nummer 4, november 1994

Verschijnt driemaandelijks

Redactie:

Marie-Louise Egbers, Ike de Loos, Martien Verzijl, Theo de Wit.

Redactie-adres: Catharinastraat 81, 4811 XG Breda
tel. 076 - 22 14 58

Secretariaat: Torenhoekstraat 14, 5056 AN Berkel-Enschot
tel. 013 - 33 10 94

Abonnement: fl. 30,-- per jaar, over te maken op girorekeningnummer 39586 of bankrekeningnummer 42.06.65.323 t.n.v. Stichting Amici Cantus Gregoriani te Geldrop.

Voor België: ABN-AMRO Hasselt 720-5202086-85: Bfrs 550.

Druk: Drukkerij Van Stiphout B.V. - Helmond. Losse nummers (ook van oude jaargangen): fl. 9,-- per stuk. Themanummers: fl. 12,50.

Kopij voor de volgende aflevering: 15 december 1994.

De **Stichting Amici Cantus Gregoriani** is een kring van mensen, die zich verbonden weten met het gregoriaans en door een jaarlijks terugkerende bijdrage de verschijning van dit tijdschrift, alsmede andere op het gregoriaans gerichte activiteiten, mogelijk maken.

Bestuur:

A. Peters o.f.m., voorzitter

M. Lambriex, secretaris

H. Berkers, penningmeester

M-L. Egbers

B. Lamers

P. Mennen

Deken Roesstraat 13, 3581 RX Utrecht

Torenhoekstraat 14, 5056 AN Berkel-Enschot

Sporkehout 58, 5667 JG Geldrop

Catharinastraat 81, 4811 XG Breda

Leuvenlaan 9, 5628 WE Eindhoven

Wintelresedijk 5, 5688 GW Oirschot

Inlichtingen op het secretariaat.

Bij de voorplaat:

Rome, Bibl. Angelica 123 (Graduale Bologna ± 1130)

Van de redactie

Voor u ligt alweer het vierde en laatste nummer van de lopende jaargang.

De redactie heeft voor u een nummer samengesteld, waarin een breed scala aan onderwerpen aan bod komt.

Zo beschrijft in het hoofdartikel Ben Lamers de gezangen van de zesde zondag door het jaar, waarbij grote nadruk op de Introitus ligt. Het betreft een werkstuk voor het eindexamen van de cursus: specialisatie gregoriaans (dirigentenopleiding) van de SNK. De opdracht luidde: het beschrijven van een misformulier met een uitgebreide analyse van één der antifonale gezangen. Zo wordt van de introitus zowel de tekst als de melodie uitgebreid behandeld. Ook worden voorstellen gedaan voor restauratie van de melodie op een paar plaatsen in het gezang.

Alfons Kurris neemt ons weer verder op weg in zijn reeks artikelen over articulatie. Geen eenvoudige stof - hij geeft het zelf ook toe - maar wanneer je je er goed in verdiept, geeft deze serie een goede opstap om 'door de bomen het bos te leren zien' en wordt men wegwijst in de kunst van het articuleren.

Marie-Louise laat ons kennismaken met Priorij Emmaus. Niet alleen lezen we over het wel en wee van deze priorij, doch ook leren we de totstandkoming van de Orde kennen door de eeuwen heen.

In de rubriek 'Uit het koor geklapt' komen we ditmaal in Nijmegen terecht en wordt de Schola Cantorum Karolus Magnus nader belicht.

Natuurlijk mag een CD-bespreking niet ontbreken.

Ook is het zinvol soms terug te blikken: zo kan een groter publiek kennis nemen van de succesvolle studiedagen rond de abdij van Vaals, die van 18 tot 21 augustus jl. zijn gehouden rond het thema: 'gregoriaans zingen uit de handschriften'.

De mededelingen - uiteenvallend in de bekende rubrieken: belangrijke bijeenkomsten, gregoriaans te beluisteren en berichten van anderen - en de liturgische kalender voor de komende drie maanden, besluiten dit nummer.

Nee, niet helemaal, want ook een jaarindex is opgenomen. Zo kunt u, zeker wanneer u de jaargang inbindt, later gemakkelijk een bepaald artikel of onderwerp terugvinden.

Wij wensen u veel leesplezier toe. ■

TEMPUS PER ANNUM - HEBDOMADA SEXTA

Ben Lamers

Inleiding

Het is duidelijk dat sedert de invoering van de A-, B- en C-jaarcycli, de relatie van de lezingen, vooral die van het nieuwe testament, met de gezangen, die voor de drie jaren in het algemeen wel gelijk blijven, soms meer en soms wat minder sterk is.

Zowel voor het B-jaar als het C-jaar ligt deze relatie van gezangen van de zesde zondag door het jaar, veel minder duidelijk dan die in het A-jaar. Kennelijk heeft men bij de keuze ervan voornamelijk zicht gehad op de lezingen van het A-jaar. Dat sluit uiteraard niet uit, dat juist de teksten van de gezangen van deze zondag elke dag gebeden en gezongen zouden kunnen worden; teksten die ik wel alle dagen 'bij de hand wil hebben'.

Vóór Vaticanum II behoorden deze gezangen tot zondag *Quinquagesima*, een van de drie zondagen ter voorbereiding van de Veertigdagentijd. Daarin paste dan ook de tractus *Iubilate Domino*. De tekst ligt in dezelfde sfeer als die van het Alleluia, *Cantate Domino*. Eerder nog behoorden de zondagen vóór de vasten tot de tijd van Driekoningen, waarbij de hoofdgedachte was de roeping tot het geloof en de beantwoording daarvan. De boodschap van Paulus klinkt in deze zondagen door het jaar op eenzelfde wijze nog heel duidelijk.

1. De Introitus, historie en functie van een gezang

Hélène Nolthenius vraagt zich in haar boek *Muziek tussen hemel en aarde* af of het juist is dat omstreeks het jaar 430 het intredegezing in de misliturgie werd ingevoerd zoals het boek *Liber pontificalis* ons vertelt¹. Het zou weleens kunnen zijn dat de schriftlezingen waarmee de dienst begon, op een gegeven moment werden voorafgegaan door psalmgezangen, die later een eigen ontwikkeling doormaakten, totdat dit psalmgezing een begeleidende functie kreeg bij de processiegang tijdens de intrede van de celebrant en zijn dienaren.

Hoe het ook zij, ook vandaag nog² heeft het intredegezing meer dan een begeleidende functie. Is het juist dit gezang, dat H. Nolthenius als 'facade-gezing' betitelt, waarbij vaak met één woord het karakter van de viering wordt aangegeven, andere keren met één zin het timbre, de toon wordt gezet van de sfeer in het

Misgebed? Was het toevallig, dat een Introitus 'Esto mihi' verbonden werd met de grootse - en grootste - burcht, de Sint Pieter te Rome, een toevlucht voor eenieder, de statio-kerk van de zondag *Quinquagesima*?³ Laten we dit gezang eens nader onder de loupe nemen (GT 275, Ps. 30: 3, 4 en 2).

IN. VI
RBCKS

Ps. 30, 3. 4 et 2

L 34
E 88

E -sto mi-hi in De-um pro- te-ctó-rem, et
in ló-cum rē-fú-gi-i, ut sal- vum me fá-ci- as :
quó-ni- am firmaméntum me- um, et rē-fú-gi- um me- um
es tu: et pro-pter no- men tu- um dux mi- hi e- ris,
et è-nú- tri- es me. Ps. In te Dómi-ne spe-rávi, non confún-
dar in aetérnum: in iustí-ti- a tu- a lí- be-ra me.

1.1 De tekst, vertaling en betekenis

Esto mihi in Deum protectorem, et in locum refugii, ut salvum me facias: quoniam firmamentum meum, et refugium meum es tu: et propter nomen tuum dux mihi eris, et enutries me.
Ps. In te Domine speravi, non confundar in aeternum: in iustitia tua libera me.

Wees mij een God die beschermt en een plaats van toevlucht om mij te behouden: want mijn burcht en mijn toevlucht zijt Gij: en omwille van uw Naam zult Gij mij een gids zijn en mij voeden.
Op U Heer heb ik gehoopt, laat mij niet beschaamd worden in eeuwigheid: in Uw rechtvaardigheid bevrijd mij.

De tekst van dit gezang is, zoals hierboven aangegeven, ontleend aan de verzen 2, 3 en 4 van psalm 30 (31), maar de 'componist' of liturg heeft ze in een andere volgorde geplaatst, of misschien ook niet als men na het psalmvers het gezang herhaalt.

De zin *Inclina ad me aurem tuam, accelera, ut eruas me* (Neig Uw oor, haast U om mij te bevrijden) ontbreekt. De tekst van psalm 30 *Esto mihi in rupem praesidii et in domum munitam, ut salvum me facias* en ook *Quoniam fortitudo mea et refugium meum es tu et propter nomen tuum deduces me et pasces me* is gewijzigd. Wees mij een rots, die beschermt (dus waar ik naar kan vluchten voor bescherming). En een veilig (versterkt) huis, om mij te behouden. Hier ontmoeten we een accentverschuiving in de tekst waarbij de auteur van de introitus de betekenis op een prachtige en doelmatige wijze handhaaft. In de volgende zin is de tegenwoordige tijd *deduces* (deducere = meevoeren) gewijzigd in een toekomstige tijd *eris*, met als resultaat dat naar mijn indruk veel sterker wordt geaccentueerd, het vertrouwen dat God mijn gids zal zijn.

Anderszins verkrijgen we door deze wijzigingen ook een opbouw, een structuur van drie zinnen waarbij de tweede en derde zin samen weer een eenheid vormen; een geliefd procédé in vele (introitus)antifonen.

Een sober en nederig gebed van een mens die onzeker is, zeer nadrukkelijk weliswaar, maar tegelijkertijd met neergeslagen ogen God aansprekend en vragend om bescherming (*protectorem*) en om een plaats van veiligheid (*locum refugii*). In het bijzonder wordt die onzekerheid geëtaleerd door het begrip toevlucht, alsof elk moment bescherming (*salvum me facias*) nodig kan zijn, alsof het onheil op de loer ligt.

De tweede zin echter duidt erop dat er voor die onzekere mens een grote zekerheid ligt: hij weet waar hij zijn veiligheid, de burcht voor zijn toevlucht (*firmamentum refugium*) kan vinden, daar twijfelt hij niet aan.

Het hoogtepunt van dit gezang in de derde zin laat zien, dat we door zijn Naam (*propter nomen tuum*) die veiligheid kunnen krijgen. Alleen als Hij onze leidsman (*dux*) is en ons wil voorgaan is onze toekomst veilig. De daarop aansluitende psalm klinkt⁴ als een bevestiging van het voorafgaande, zowel in de tekst als in de melodie.

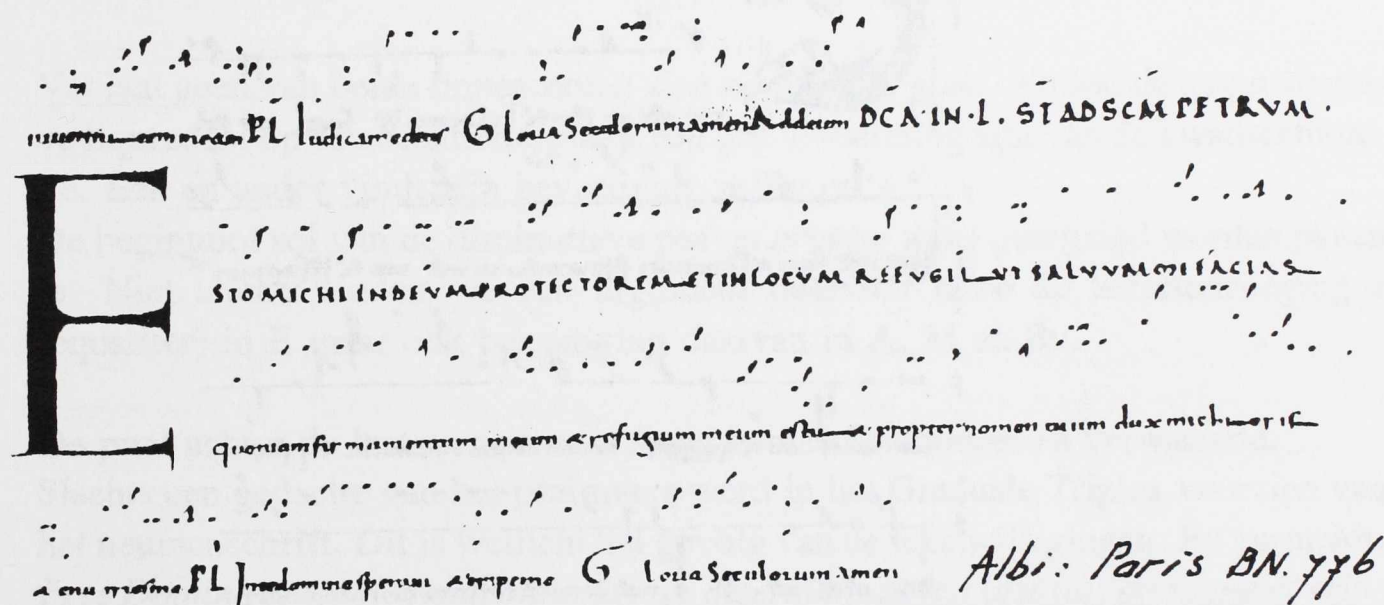
De betekenis van *enutries* moet meer gezien worden in het karakter van opvoeden, doen groeien.

1.2 Het kwadraatnotenschrift vergeleken met de handschriften

Wanneer men een gezang wat verder wil bestuderen, is het zinvol om ook naar het melodische gegeven te kijken. Wij waren in de gelukkige omstandigheid te kunnen beschikken over enkele betrouwbare bronnenvergelijkingen. In het Antiphonale Missarum Sextuplex⁵ vinden we de tekst van deze antifoon al in vijf teksthandschriften terug.

Naast de gegevens van het Graduale Triplex - Vaticanum, Laon B.m. 239 en Einsiedeln Stiftsb. 121 -, heb ik gekeken naar een Graduale uit Beneventum (Bv 34) en een Graduale uit Albi (Parijs, BN lat. 776). Ook de melodie in de Codex H 159 Montpellier heb ik erop nageslagen. In het vervolg van dit artikel worden als afkortingen gebruikt:

L - E - Bv - A - M.

De Vaticaanse schrijfwijze van de melodie, zoals die is weergegeven in het Graduale Romanum wijkt niet zo heel veel af van de oorspronkelijke melodie. Toch zijn enkele correcties nuttig, die aan de uitvoering van het gezang naar mijn idee een positieve bijdrage kunnen leveren.

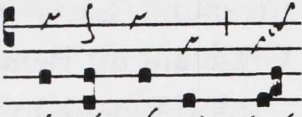
In dit kader nog een opmerking vooraf: op enkele plaatsen treffen we duidelijk verschillen aan tussen de handschriften L en E in het Graduale Triplex. In principe geef ik dan de voorkeur aan de Gallen-notatie.

In Vaticanum treffen we op de lettergrepen *mihi in* tweemaal de re. Einsiedeln laat beide lettergrepen ineenvloeien door de notatie van één neumgroep, een crasisfiguur dus. Alhoewel de meeste handschriften deze uitvoering niet bevestigen gaat mijn voorkeur vanwege een soepel melodisch verloop duidelijk uit het toepassen van een crasis⁶.

IN. VI

RBCKS

E

-sto mi-hi * in

sto michi in de um

Domine. In Inquas.

pro ad te p'm de in locum te fugi ut ad

tuum me facit et quoniam p'm in me um de refugium

me um et ad te p'terach. nomen tuum dixi michi et p'se

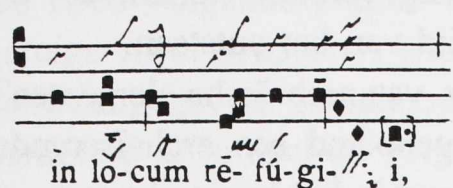
tu ad te me. F. In ad domine sp'stari non confundar

In refugium In tua iustitia lib'ta me et ex te me

Beneventum

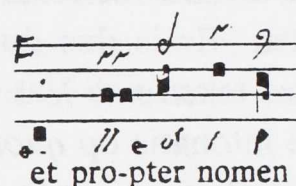
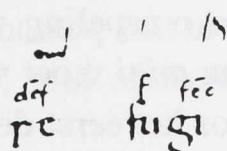
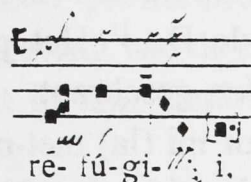
III: 34

Een niet geheel gelijke, maar wel vergelijkbare situatie treffen we aan bij het woord *refugii*, waarbij we door de verbuiging in de tweede naamval van het woord *refugium* tweemaal de letter *i* achter elkaar krijgen. Het leidt geen twijfel, dat deze beide *i i* in de handschriften melodisch samensmelten. De tussen haakjes geplaatste noot do met punt in Vat komt dus te vervallen.

Opvallend is de in L genoteerde halve-toonspes (subbipunctis) op *Deum*, die geen bevestiging vindt in de bivirga van E en ook elders niet wordt aangetroffen. Wel zien we in de beide handschriften in afwijking van Vat een bivirga op de lettergreep *gi*

van het woord *refugii*. A en Bv bevestigen deze articulatie. Het heeft er alle schijn van, dat de kwadraatnotatie het handschrift M hier heeft overgenomen en daarom de eerder genoemde puntnoot aan het einde van het woord tussen haken heeft geplaatst. Mogelijk ook onder invloed van de kwestie van de dubbel *i* of om andere reden is deze bivirga onterecht weggefallen.

Vat laat geen van beide liquescenten zien op *firmamentum*. Vooral de augmentatieve liquescent op de accentlettergreep zou een verbetering zijn van de kwadraatnotatie. Een en ander vindt zijn bevestiging in Bv en A.⁷

De beginnoot sol van de diminutieve pes op *propter* moet gewijzigd worden in een fa. Niet alleen vinden we een argument daarvoor door de lettertoevoeging e (equaliter) in E maar ook bevestiging daarvan in A, M en Bv.

De punt achter de laatste noot van *tuum* is niet functioneel en verwarrend. Slechts een gedeelte van het psalmvers werd in het Graduale Triplex voorzien van het neumenschrift. Dit is wellicht het gevolg van de tekstwijzigingen. Bv vermeldt: *In te Domine speravi, non confundar in aeternum; in tua iustitia libera me et eripe me*. A echter: *In te Domine speravi et eripe me. Gloria saeculorum. Amen*⁸. Er is geen reden om aan de juiste weergave in Vat te twijfelen. De psalmodie is ook in vergelijking met andere introitus van de 6e modus⁹ volkomen regelmatig.

1.3 Modaliteit en de bouw van het gezang

1.3.1 Compositorische structuur en oorspronkelijke afstamming

Zonder de beschikking te hebben over tekstmanuscripten kunnen we van gezangen met een redelijke waarschijnlijkheid ontdekken of deze tot het oudere of jongere

type van het gregoriaans repertoire behoren. Men mag veronderstellen, dat de structuur van een gezang een afspiegeling is van de tijd van het ontstaan.

In hoeverre draagt de introitus *Esto mihi* de kenmerken van archaïsche elementen? We hebben te maken met een 6e modus, ook wel genoemd een archaïserende plagale modus. Het Do-recitatief (geschreven fa) is direct in het begin al pregnant aanwezig. Zonder daarvan af te wijken is het diepe timbre,¹⁰ een duidelijk kenmerk van deze modaliteit, in de eerste zin op een onmiskenbare wijze aanwezig. De pes op het eerste woord is dan ook slechts een sierneum, waarvan de tweede noot op het quasi-recitatief staat van de eerste zin. Slechts een melodisch re-mi (sol-la) accent op *protectorem* vraagt even een betekenisvolle aandacht maar sluit de eerste halfzin toch weer op Do af. Ook in de volgende tweede halfzin wordt dit Do-recitatief zelfs door het belangrijke tekstaccent op *salvum me* niet verlaten. Er is dus duidelijk sprake van de omspeling van de Do.¹¹ Het pausa minima-teken van Vat in de eerste halfzin na *mihi* moet worden geschrapt.

Na de intonatie op *quoniam* bereiken we voor het eerst de tenor mi (la) met nu de do (fa) als tussencadens. Eerst nu bemerken we met de voorbereidende afdaling van een kwart op de sol (do) bij *es tu* een verdere ontwikkeling van het psalmodisch gegeven. Via de mi (la) gaan we naar de sol (do), het hoogtepunt van dit gezang *dux mihi*, gevolgd door een onmiddellijke daling naar de tonica en eindigend via de la (re) op *enutries* met de finalisformule.

Is er in de laatste zin sprake van een 5e modusformule, geschreven fa-la-do? Neen, het is slechts een bevrijdend concluderen met een terts boven de tenor mi (la) binnen de aanwezige modale structuur, de terts-tritus. Is het niet zo, dat de antifoon exact de psalmodiestructuur van de daarop volgende psalm volgt? Inderdaad een retorische vraag!

Dit gezang heeft duidelijk alle kenmerken van de archaïserende Do-modus.

1.3.2. De verdere architectuur van dit gezang

Het melodisch gegeven van de twee zinsdelen van de eerste zin kunnen we op een verrassende wijze op elkaar leggen. We weten langzamerhand wel dat dit in het gregoriaans geen toeval is.

Ook de tekst laat die gelijkwaardigheid zien.

Esto mihi.....in Deum

et in locum re..fugii ut

De plaats van toevlucht is God;

pro..... te.....ctorem

salvum me facias

zijn bescherming is mijn heil.

De twee volgende zinnen zijn qua tekst onverbrekkelijk met elkaar verbonden, getuige ... *et propter*... en muzikaal gezien wordt dit, zoals dat hierboven reeds werd aangegeven, gerealiseerd door modale daling met het suggestieve verbindingsmotief op *es tu* naar de volgende zin, naar het onmiskenbare hoogtepunt van tekst en melodie *dux mihi*. Genoemd motief is wel dermate suggestief, dat de schrijver van E (dus ook koorleider!) er vanwege de tekstbetekenis en tekstscheiding de letter 'x' aan heeft toegevoegd.

Het pausateken in Vat moet daarom vervangen worden door een pausa minor, zodat duidelijk wordt dat de relatie van de twee zinsdelen, ondanks de toevoeging 'expectare', wordt vastgehouden.

Nu zien we een opbouw in twee grote melodische zinnen, identiek aan de daarop volgende psalmodie. De keuze van het basisgegeven 'de psalmodie', en de vormgeving van de psalmtekst, met als hoogtepunt de zekerheid van psalmist/componist in zijn Leidsman, zijn elementen voor een sublieme architectuur van dit gezang.

1.4 Het ritme nader bekeken

Om de symbiose van tekst en melodie van dit muzikale juweel(tje) te realiseren hebben we thans de beschikking over veel ritmische informatie en het is zinvol om de belangrijkste van deze gegevens eens wat nader onder de loupe te nemen.

Voor dit oligotonische gezang, en in feite voor alle gregoriaanse gezangen, blijft de tekst een eerste ritmisch gegeven; en we mogen ook in deze verhandeling de ritmische aanduidingen en accenten niet los zien van hun omgeving en tekst.

De intonatie-pes op *esto* is zoals eerder gezegd een versierende neum, die voorafgegaan wordt door de virga op het ingetogen maar aandacht vragende woordaccent. Aandacht moet er zijn voor een goede uitvoering van de eerdergenoemde crasis. Het gevaar bestaat, dat men blijft hangen op de la van de quilisma-scandicus zodat de uitvoering van de climacus-beweging met een vermeerdering op de begintoon en de binnenarticulatie op de tweede toon van *Deum* onvoldoende tot zijn recht komt. De herhaling van de bivirga op de niet beklemtoonde slotlettergreep van *Deum*, een neum die zich in het algemeen altijd al op sterke tonen laat zien, wordt door E nog eens extra benadrukt door de episema's en daarmee aangevend, dat de melodische expressiviteit voortduurt. De versnelde beweging door de twee porrectus, die in E nog eens extra wordt benadrukt door de toevoeging 'celeriter' vestigt alle aandacht op het woordaccent *protectorem* en daarmee ook op het accent van het eerste zinsdeel.

De plaats van toevlucht kan niet anders zijn dan een plaats van veiligheid en rust. *Locum* ∪ *refugii* is in deze tekst één begrip. De ritmische beweging van de beide woorden en de dynamische uitvoering moeten we dus ook in die bijzondere relatie zien. De pes-quadratus aan het begin met een 'tenete'-toevoeging vraagt een grote verbreding met een vervolg door een verbrede clivis. L laat een liquescens zien op *locum*, die niet alleen kan zorgen voor een goede afsluiting van het woord, maar ook uitwerking heeft op de lager gelegen begintoon van de daaropvolgende quilisma-scandicus. Door de bivirga op de niet beklemtoonde lettergreep van *refugii* is het gevaar niet denkbeeldig, dat de syllabische waarde van de virga op het woordaccent onvoldoende aandacht krijgt.

Alle aandacht wordt gevestigd op het hoger liggende *salvum me facias* door de bijzondere articulatie op *ut*. Hiermede wordt de indringende vraag om behoud nog eens extra benadrukt. Alhoewel we drie verbrede noten zien vraagt vooral de repercussietoon de aandacht. De lagere clivisnoot is daaraan ondergeschikt. *Salvum* heeft twee opeenvolgende eentoonsneumen met elk een ruime lettergreepwaarde. Er kan dankbaar gebruik gemaakt worden van de twee consonanten *l* en *m*. De pes op de eerste lettergreep in het handschrift L steunde de vraag of er sprake zou kunnen zijn van enige liquescentie.¹² Het klankevenwicht van het woord wordt er echter min of meer door verstoord. *Me* heeft weliswaar de hoogste noot *mi* (la) van deze halfzin, maar blijft bescheiden door de siertorculus. De ontspanning van de eerste zin wordt bereikt via een afsluitende verbrede torculus op *facias*.

De spanningsopbouw van de eerste halfzin verloopt als één grote boog naar het eerste hoogtepunt *protectorem*, waarbij in de afsluiting ervan de verbinding met de tweede halfzin duidelijk moet blijven. In de tweede halfzin is dat spanningsverloop identiek. Een prachtige parallelle opbouw van tekst, melodie en ritme zowel bezien in het panorama als bekeken met het vergrootglas.

We hebben in de tekstbeschouwing al gezien, dat het sfeerbeeld in de tweede zin een duidelijke verandering ondergaat. Was de eerste zin nog een nederig gebed om bescherming, in de daarop volgende zin wordt het waarom van die bede duidelijk. De tenor verplaatst zich nu naar de structuurtoon *mi* (la). *Firmamentum* en *refugium*, burcht en toevlucht bevinden zich op dat niveau. De melodische spanning wordt doorgetrokken over de genoemde belangrijke elementen in deze zin naar de afdaling op *es tu*, maar zoals we al eerder gezien hebben ook als grootse voorbereiding naar het daarop volgende hoogtepunt van het hele gezang.

De belangrijke liquescens op het woordaccent *firmamentum* in de handschriften L en E wordt door de liquescens in de vorm van een diminutieve pes op het voorafgaande nevenaccent voorbereid. Door het ontbreken van een pes in Vat en

omdat wij Germanen niet goed om kunnen gaan met een liquescerende consonant 'r' is een duidelijke woordarticulatie ter voorbereiding van de liquescens op het woordaccent beslist noodzakelijk.

De componist heeft bijzondere aandacht gevestigd op het tweede *meum*, niet alleen door de toonscherping op het woordaccent, maar ook door de woordarticulatie en het melodisch verloop op de laatste lettergreep van *refugium*. Alhoewel E aldaar tweemaal een pes quadratus noteert resp. op ...*fu*... en op ...*um* waarbij de laatste voorzien is van een augmentatieve liquescens, is het karakter ervan zeer verschillend. L laat dit verschil duidelijk zien door de eerste pes aan te geven met uncinus-virga schrijfwijze en de tweede met de combinatie oriscus-virga, dus een pes-quassus. Het gebruik van de betreffende liquescens biedt de mogelijkheid van een eindarticulatie van het woord maar tegelijkertijd een verbindingsselement,¹³ naar *meum*. De verbinding Gij bent toch 'mijn toevlucht' wordt hiermede tot uitdrukking gebracht.

De verbrede neum op *meum* kan een gelijke uitdrukking weergeven als een halve toonspes, vgl. E,¹⁴ zodat een melodische wijziging niet zo voor de hand ligt.

Met grote voortvarendheid, met een overtuigende en triomfantelijke zekerheid bereiken we vanaf de lage sol (do) via de tonica en dominant in het laatste zinsdeel het hoogtepunt *Dux mihi* op de hoge sol (do) om dan via de tweemaal torculus, eindigend op de tonica do (fa) op *eris* met een hoopvolle finale, wederom met een torculus op de do (fa) op *enutries* deze introitus af te sluiten.

De verbrede neumen op *propter nomen tuum* kunnen slechts staan in het teken van een spanningstoename naar het hoogtepunt en het is vanzelfsprekend dat na *tuum*, dat zelf op de suspensieve niet modale toonhoogte re (sol) ligt, de spanning en de melodie wordt doorgetrokken. Dat houdt in, dat ook de pausa minima na *tuum* uit de kwadraatnotatie mag worden verwijderd.

Men moet zich goed realiseren, dat het hoogtepunt van dit gezang zich niet manifesteert in het ene woord *dux* maar in het hele begrip *dux mihi eris*. Het belang van de repercussieneum op *mihi* wordt dan ook mede bepaald door de pes quadratus die daaraan voorafgaat. Ook de kwartdaling van de daarop volgende torculusbeweging, die op zich een woordafluitend karakter heeft, blijft in de spanning van de verbrede cadentstorculus op *eris*.

In de finale van deze antifoon wordt een prachtig evenwicht gerealiseerd door een zeer subtiële variatie van de melodische afsluiting van de eerste zin. Deze melodie, gebaseerd op de finalis van de psalmodie, geplaatst op de tekst *et enutries me* (en mij voeden), ligt in de parallel van de tekst *ut salvum me facias* (om mij te behouden). De articulatie van *et* is in mindere mate toch overeenkomstig de hierboven aangegeven articulatie op *ut*. Om het overwicht van een slotcadenseffect

enigszins te compenseren en voldoende, dus volledige, aandacht te vestigen op *enutries*, zien we een bivirga op de lettergreep ná het accent. Op het accent zelf wordt door de neumcoupure een ritmische articulatie re-mi (sol-la) aangegeven. De afsluiting van dit gezang op de tonica op *me* geschiedt weer via weer een cadensvoorbereidende torculus.

GR. III
MRBCKS

T

U- es • De- ūs, qui fa- cjs mi-
ra-bi- li- a- so- lus: nō- tam fe-
ci- sti in gē- ti- bus vir- tú- tem
tu- am. W. Li-
be- rásti in brá- chi- o tu- o
pó- pu- lum tu-
um, fi- li- os Isra- el
et Io-seph.

L 35
C 61

2. Graduale (Ps. 76: 15 en 16) GT 275

Tu es Deus, qui facis mirabilia solus:
notam fecisti in gentibus virtutem
tuam.

V. Liberasti in brachio tuo populum
tuum, filios Israel et Ioseph.

Gij zijt God, die wonderen doet, Gij
alleen; bekend hebt Gij gemaakt on-
der de heidenen uw kracht.

V. Gij hebt bevrijd met uw arm uw
volk, de zonen van Israël en Jozef.

Deze deuterus-authentieke graduale behoort tot de groep derde modus gradualia van een plechtige en grootse stijl. De melodie is dus geheel overeenkomstig de overweldigende tekst. De plagale sfeer, veelal het karakter van het respons, wordt na de intonatie en de inleiding naar de tweede halfzin al direct verlaten. Het wisselen van de dominant do en si, *qui facis mirabilia*, is onmiskenbaar aanwezig. Het melodisch verloop na het hoogtepunt in de eerste zin is zodanig gekozen, dat de cadens op re duidelijk verwijst naar hetgeen volgt, de aard van een subtonica. Als er op *notam* van een nieuw melodisch gegeven sprake mocht zijn, dan is dat zeker niet het geval bij *virtutem* zodat, ook blijkens de tekst, de pausa major in de kwadraatnotatie gewijzigd moet worden in een pausa minor. De sol is dan in de gehele tweede zin uitgangspunt naar de tonica do en slechts in de finale daarvan zien we de cadens eindigend op de mi. De re, die op *notam* en verder wordt bereikt moeten we slechts beschouwen als siernoten in de omspeling rond de do. Ook het vers beweegt zich psalmodisch rondom de do. De pes quadratus op *populum* mogen we niet zien als een intonatie hetgeen dan ook in het handschrift L duidelijk is te zien en dus is de cadens van *tuo* een mediantformule. Het hoogtepunt *Israel* wordt door de stijgende melodie op *tuum*, eindigend op do-si, op een fijnzinnige wijze voorbereid.

Als God het volk van Israël op wonderbaarlijke wijze met zijn arm heeft bevrijd, dan heeft de componist duidelijk gemaakt dat hij dat volk (en ons) in zijn armen heeft opgenomen.

3. Alleluia (Ps. 97: 1) GT 276

Alleluia. Cantate Domino canticum
novum; quia mirabilia fecit Dominus.

Alleluia. Zingt voor de Heer een
nieuw gezang, want wonderen deed
de Heer.

De mystieke jubel van enthousiasme voor de zang wordt op een niet geringe wijze vertolkt door het bovenstaand gezang. In de authentieke kwint-protus stijl wordt in het vers de alleluia-melodie in een bont palet van ingehouden muzikale kleuren herhaald. Het gezang wordt slechts genoteerd in de kwadraatnotatie en in de inhoud

I
RBC
A L-le- lú-ia.
Cantá- te Dó- mi-no cán- ti-cum
nó- vum : qui- a mi- ra- bí- li- a fe-
cit Dó- mi-nus.

van het GT heeft men deze alleluia gerangschikt onder de 'cantus recentiores'¹⁵. Wellicht (en terecht) een dierbare tekst voor de schola, want een ander melodisch gegeven op een gelijke tekst kunnen we vinden in het GT op pag. 330, dat weer een nomosmelodie is van het alleluia *Qui timent* op pag. 352.

De dominant-tonica-spanning is opvallend, zowel in de jubilus als in het vers. De opbouw van de ene grote spanningsboog verloopt in een toenemende driefasengolf. Alle cadensen zijn op re en worden steeds bereikt via een rustig en geleidelijk melodisch verloop. De dominant wordt nergens overschreden, op een enkele uitzondering na in het vers, waar even de sa wordt aangeraakt¹⁶. In het vers zien we tweemaal een daling vanaf de tonica naar de la. De sfeer is zoals gezegd ingehouden en dus niet uitbundig.

4. Offertorium (Ps. 118: 12.13) GT 277

Benedictus es Domine, doce me iustificationes tuas: benedictus es Domine, doce me iustificationes tuas, in labiis meis pronuntiavi omnia iudicia oris tui.

Gezegend zijt Gij Heer, leer mij Uw gerechtigheden. Gezegend zijt Gij Heer, leer mij Uw gerechtigheden; met mijn lippen heb ik verkondigd al de oordelen van uw mond.

De betekenis van woorden in de psalmen en gezangen zoals gerechtigheid, oordelen, wetten, heeft vaak een andere waarde dan de gebruikelijke waarde in de huidige dagelijkse betekenis. *Iustificationis* kan ook vertaald worden in rechtvaardig-

OF. III
RBCKS

Ps. 118, 12. 13

L 35
E 89

B E-ne-dí-ctus es, Dómi-ne, do-ce me iusti-
fi-ca-ti-ó- nes tu- as : be-ne-dí-ctus es, Dómi-
ne, do-ce me iusti- fi-ca-ti-ó- nes tu-
as, in lábi-is me- is pronunti- á-
vi- ómni- a iudi- ci- a
o- ris- tu- i.

ge daden of verordeningen, *Iudicia* in richtsnoer en inzicht. Voor een goede uitvoering van het gezang is het juiste tekstbegrip vereist. Het gaat dus om zijn verordeningen die door ons als richtsnoer worden gedragen. Een overweging in de derde modus die in tegenstelling tot veel andere derde modus-gezangen een ingehouden sfeer draagt en rondom de do zweeft. De tekst van de eerste en de tweede zin is geheel gelijk. Wat doet de componist ermee? Ook deze kiest voor nagenoeg gelijke herhaling, wetende, dat het element van aandrang daarmee wordt gerealiseerd en slechts het laatste woord van de zin *tuas*, immers zijn beschikkingen wordt 'centraal' gesteld in het gehele gezang. Daar en alleen daar wordt echter zonder accent, en dus heel subtiel, de mi bereikt. De cadensen in de derde modus eindigen meestal op de tonica mi of de mediant sol, in dit gezang echter op de fa, hetgeen een versterkte aandacht vestigt op het daaraan volgende. De intonaties volgend op genoemde cadensen liggen in een dalende lijn, de laagste dus in de vierde zin. De do blijft echter het gehele melodisch verloop beheersen.

CO. I
RBCKS

M Andu-cavé-runt, et sa-tu-rá-ti sunt nimis, et
de-si-dé-ri-um e-ó-rum áttu-lit e-is Dómi-
nus: non sunt fraudá-ti a e-de-si-dé-ri-o su-o.

5. Communio (Ps. 77: 29.30) GT 278

Manducaverunt, et saturati sunt nimis,
et desiderium eorum attulit eis Domi-
nus: non sunt fraudati a desiderio tuo.

Zij hebben gegeten en werden over-
vloedig verzadigd, en naar hun ver-
langen deed hun de Heer: zij zijn niet
bedrogen in hun begeerte.

Een communio, die voor elke communie in een Eucharistieviering toepasbaar is en daarom alleen al bijzondere aandacht verdient: een tekst en een melodie sprekend van grote dankbaarheid.

Drie muzikale zinnen, waarvan de eerste en de derde zin eindigen op re, de tweede op fa. Maar de eerste zin heeft niet die echte melodische finale en is ook daardoor melodisch verbonden met de tweede zin. Dat klopt dus ook wel qua tekst.

Is dit een tritus plagaal? De melodie beweegt zich in elk geval met een intonatie op la (geschreven re) vanaf de moedertoon DO naar de dominant mi of fa (la-sa) met als eindcadens in dit eerste gedeelte de DO (fa). Bijvoorbeeld *attulit eis Dominus* kan men geheel identificeren met het melodisch gegeven van de eindalleluia's uit de 6e modus-communio *Mitte manum*. De tweede zin begint op de dominant mi (la) en daalt met een kwart (overeenkomstig *nimis*) naar de la (re), die hier echter de tonica is, om dan verder via de subtonica met een modale eindcadens van de protus te besluiten. Zeer krachtig en expressief is daarbij de syllabische behandeling op *non sunt* in de betekenis niet zijn zij bedrogen! ■

GEDEELTELIJKE OPSOMMING VAN GERAADPLEEGDE WERKEN

Syllabi en notities opgesteld door Zr. M-L. Egbers en de heer S. Groot.

'Het Gregoriaans', basiscursus van Alberto Turco;

'Het Gregoriaans', tonen en modi van Alberto Turco;

Einführung in die Interpretation des Gregorianischen Choral Band I u. II. Luigi Agustoni/Johannes Berchmans Göschl;

Muziek tussen hemel en aarde, Hélène Nolthenius;

Sémiologie Grégorienne van Dom Cardine;

Volksmisboek en Vesperale;

Het Romeins Missaal voor Zon- en Feestdagen, uitgegeven door de Vereniging voor Latijnse Liturgie.

NOTEN

1. Het genoemde boek zelf zou van een veel latere datum zijn, aldus Nolthenius.
2. Wij spreken bijvoorbeeld nog steeds van 'zondag Laetare' of 'zondag Gaudete'.
3. Dit was vóór Vaticanum II.
4. Bewust koos ik voor het woord 'klinkt', omdat de antifoon voorafgaat aan de psalm. Zie het vervolg.
5. Zie: J.R. Hesbert, *Antiphonale Missarum Sextuplex*, Brussel 1935, pp 35-36.
6. Als voorbeeld haalt E. Bruning juist deze introitus aan, in: *Het Gregoriaans, Handboek voor kerkzangers, koorleiders en organisten*. Doornik, 1e druk 1931, pag. 128 nr. 134e.
7. Deze wijziging laat ik niet zien in het gecorrigeerd notenbeeld, omdat dit dan inconsequent zou zijn ten opzichte van de rest van de kwadraatnotatie.
8. Wellicht is de psalmtekst slechts gedeeltelijk weergegeven, omdat men die voldoende kende en dus noteerde men in Albi alleen maar het initium en de cadensen.
9. Zie bijvoorbeeld GT 366 *Dixit Dominus*.
10. De Byzantijnse benaming voor deze modaliteit is 'barus' (de zware, de diepe).
11. De eenpolige structuur tot dusverre is als archaïsch element duidelijk aanwezig.
12. In het handschrift Bv wordt eveneens een liquescerende virga genoteerd.
13. Voor goed begrip zou men deze articulatie ook 'aandachtarticulatie' kunnen noemen, daarmee uitdrukkelijk dat het verband met de context een gegeven is.
14. De toonhoogte van *meum* ligt op de do. Vaak ziet men dat de halve toon eronder verandert in een unisono toonsverbreding. Dit is een goed voorbeeld voor de argumentatie, dat deze uncini apart worden gezongen.
15. Vooral in de alleluia-gezangen vinden we vele nomosmelodieën of gedeeltelijk afgeleide melodieën van andere gezangen. Voorzover ik kon nagaan was er melodisch voor mij geen directe relatie te leggen naar een ander gezang. Het centonisatieprocédé is echter wel duidelijk.
16. Ik zou haast willen dat er een si kon klinken; het waarom weet ik niet.

DE COMPLEXE ARTICULATIE

Alfons Kurris

Misschien heeft menige lezer van deze reeks artikelen over articulatie al afgehaakt. Hij of zij vindt dit onderwerp te theoretisch en te specialistisch. Reeds bij de eerste evaluatie van het leerboek *Einführung in die Interpretation des Gregorianischen Chorals*,¹ was binnen de kring van de Nederlandse gregorianisten van de N.S.G.V. enige afkeuring te horen op het ingewikkelde Duitse jargon. Waar is dat allemaal voor nodig?

Mijn artikelenreeks is bedoeld als een opstapje om door de bomen het bos te leren zien. Zelf vind ik het de moeite waard om wegwijs te worden in de kunst van het articuleren. Niet slechts melodische lijnen en hun spanningsgraad bepalen de waarde van het gregoriaans, maar vooral de tekstgeleding en de natuurlijke ordening der melisma's.

Dit werd me langs een heel andere kant bewust gemaakt toen ik het essay las van de cultuurfilosoof Libert Vander Kerken onder de titel 'Een wonder fenomeen: lezen':²

"... tot in de vroege middeleeuwen las iedereen luidop. Augustinus vertelt dat Ambrosius, de bisschop van Milaan aan wie hij zijn bekering te danken had, de eerste is geweest die hij 'stil' had zien lezen. Die gewoonte is nu algemeen geworden, men leest haast uitsluitend nog met de ogen. En toch komt een tekst maar tot werkelijkheid wanneer we hem - tenminste inwendig - a u d i t i e f lezen.

Voor een literaire tekst is dit zelfs volkomen onmisbaar. Een gedrukte literaire tekst, zowel proza als verzen, is opzichzelf nog maar een soort partituur, die een uitvoering vergt. Die uitvoering is de auditieve lectuur. Een mooie tekst moet worden gehoord. Een loutere ogenlectuur maakt hem vlak, oppervlakkig en dringt slechts gebrekkig door tot in zijn verborgen inhoud. Auditief lezen is een opnieuw beleven van de act van het schrijven. Het doet de tekst opnieuw bestaan. Het brengt hem terug naar zijn oorsprong. Welnu, elk goed schrijven geschiedt auditief ..."

Dit citaat is van eminent belang voor iedere interpretator van het gezongen

woord. Wanneer het woord gaat klinken - hoorbaar wordt - zal de tekst zich zelf moeten prijsgeven in heel zijn betekenis. Een uitvoering die glad en mooi is, kan tegelijk de rijkdom van de tekstinhoud verdoezelen.

We pleiten dus voor 'articulerend' zingen als equivalent van 'auditief' lezen. Niet slechts de spanning en ontspanning van de melodieën is belangrijk en de evenwichtige samenklank, maar evenzeer en daarbinnen de agogische behandeling van alle tekstaccenten, de juiste articulatie van woorden en motieven en de geledingen binnen de notengroepen. Vandaar dat we het wagen nog een paar stappen verder te gaan en een beroep te doen op het uithoudingsvermogen van de lezer die als zanger zijn partituur 'auditief' moet maken.

Complexe articulatie: omschrijving van het begrip

Algemeen kan men stellen dat er sprake is van een complexe articulatie wanneer binnen één notengroep twee of méér opeenvolgende tonen geprofileerd dienen te worden. Deze tonen zijn in de handschriften van Sant Gallen en Metz meestal als verlengde noten genoteerd. Deze opeenvolging van verlengde noten in een notengroep kan men aantreffen zowel aan het begin, in het midden als op het einde.

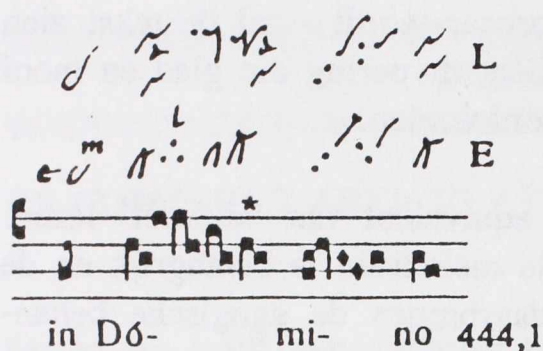
Men kan echter pas dan spreken van articulatie als de verlengde noten zich in ritmisch opzicht onderling van elkaar onderscheiden. Als beide noten gelijkwaardig behandeld worden spreekt men van agogische verbreding.

ALLE-LU-IA 49,3

De verbreding bevindt zich aan het begin van de notengroep boven 'alleluia'. Als men beide noten gelijkwaardig wil verbreden, spreekt men van agogische verbreding. Geeft men enig overwicht aan de eerste toon en laat de klank uitvloeien in de tweede, ontstaat ritmisch onderscheid tussen beide noten.

tu-a 406,8

Midden in de notengroep bevinden zich twee opeenvolgende tonen die speciaal geprofileerd dienen te worden. De zanger zal van nature de bovenste toon iets sterker aanzetten. Na de tweede toon ontstaat een articulatiemoment.

De beide verbrede noten bevinden zich op het einde van de notengroep en vallen samen met de lettergreeparticulatie. De verbreding funktioneert als onderdeel van een cadensontspanning.

In alle drie voorbeelden gaat het om een ontspannende beweging; de bovenste toon heeft enig overwicht en de klank breidt zich uit over de volgende. Men spreekt van een 'extensieve articulatie'. Het woord 'extensief' is ontleend aan het Latijnse werkwoord 'extendere'. Dat betekent uitstrekken of uitspreiden. De klank wordt uitgespreid over beide tonen.

Torculus en scandicus met complexe eindarticulatie

Op het eenvoudigste niveau treffen we de complexe articulatie aan in de torculus waarvan de tweede en derde toon verbreed zijn.

In de handschriften van S. Gallen vindt men deze grafie: $\int$.

In de notatie van Metz treft men twee onderscheiden grafieën:

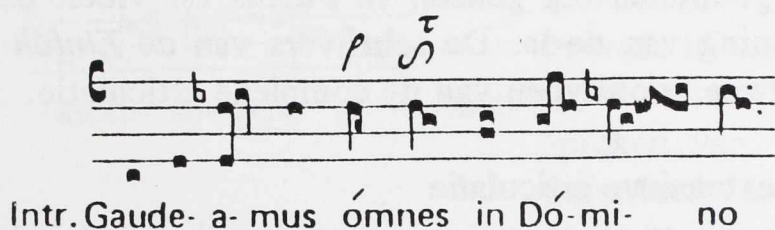
$\int$: deze grafie staat meestal op een lettergreep voorafgaande aan het hoofdaccent.

$\int^r$: deze grafie treft men vooral aan op het einde van een woord onder bepaalde melodische voorwaarden.³

Laon geeft boven 'miserére' beide grafieën: $\int$ op 'miserére' om het accent voor te bereiden en grafie $\int^r$ op de slotlettergreep om het woord af te ronden. Het handschrift Einsiedeln (E) verwaarloost de verbreding vóór het accent. In beide gevallen echter gaat het om een complexe eindarticulatie.

Beperken we ons tot de torculusbeweging die het woord afrondt, dan stelt zich de vraag: zijn beide verbrede noten in ritmisch opzicht gelijkwaardig? Moet men nadrukkelijk naar de laatste toon zingen om de woordarticulatie te waarborgen? Of vloeit de laatste toon voort uit de hoogste noot die de spanning naar zich toetrekt? Van nature richt de dynamiek van de beweging zich naar de tweede toon (Laon schrijft in beide grafieën het eerste element rond: $\int$ of $\int_r$ in plaats van $\wedge$). De derde toon deelt in de verbreding, de beweging komt tot rust. Maar de context laat zien dat deze ontspanning tevens dient om de verbinding te maken met wat volgt. Beide functies zijn in het tekstverband van wezenlijke betekenis. Als het om een binnen-articulatie gaat, zou men in het articulatiejargon spreken van: 'Distinktion mit Weiterführung'.

We zien dat de schrijver van S. Gallen boven 'omnes' een torculus schrijft met verbreding van de laatste twee noten. De kwadraatnotatie geeft slechts een clivis; daarom hebben we

hier te doen met een 'extensieve' eindarticulatie.

De terminologie - in wezen relatief - is met de jaren verfijnd. Oorspronkelijk sprak men in bovengeciteerde voorbeelden van: 'torculus specialis'. In een later stadium werd de functie van de articulatie in de term gevoegd. Men sprak van: 'Torculus mit vorbereiteter Endartikulation'.⁴ De term 'extensive Artikulation' is pas in een later stadium als adequate benaming uitgelegd.

"Einen typischen Fall extensiver Endartikulation stellt der Torculus der Wortartikulation dar, besteht doch dessen rhythmische Physiognomie darin, dass die Bewegung von der ersten, rhythmisch schwachen Gleitnote zur rhythmisch tragenden mittleren Noten führt, deren Gewicht und rhythmische Konsistenz sich etwas abgeschwächt auch noch auf die nicht-kurrente Endnote "ausdehnen" kann."⁵

Ook de scandicus, geschreven als pes en virga bevat een complexe articulatie. De schrijver verandert bewust het basisteken en onderbreekt na de tweede noot: $\int$. Cardine heeft reeds in een vroeg stadium aangetoond dat we te maken hebben met een expressieve coupure na de tweede toon. De laatste toon valt samen met de lettergreep en is van nature verbreed. Het ritmisch onderscheid tussen beide noten kan echter variëren en moet van geval tot geval bekeken worden.

De aanhef van de intr. *Rorate* wordt meestal uitgevoerd met si-naturale omdat de melodie streeft naar de hoge do. De waarde van de si boven de kwintsprong mag niet verwaarloosd worden. Die toon is niet slechts een wisselnoot. De beweging wordt erdoor aangetrokken. In het voorbeeld van *Factus est*—

daalt de melodie onmiddellijk na de kwintsprong, zodat de zachte b (bémolle) voor de hand ligt. Deze toon heeft minder profiel dan de si in het vorige voorbeeld. In beide gevallen is er een andere verhouding tussen beide noten binnen eenzelfde formule. In de aanhef van de intr. *Rorate* fungeert de la als voorbereiding van de si die overwicht krijgt binnen het geheel. In *Factus est* vloeit de sibémolle voort uit de sterke betoning van de la. De schrijvers van de *Einführung* onderscheiden om die reden twee hoofdtypen van de complexe articulatie.

Twee hoofdtypen: voorbereide en extensieve articulatie

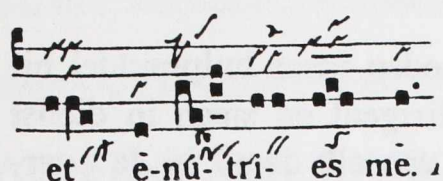
Er wordt onderscheid gemaakt tussen twee typen op grond van het ritmisch overwicht van één van de twee verbrede noten. Streeft de melodie naar de hoogste toon dan fungeert de voorlaatste toon als voorbereiding. Het betreft hier vooral stijgende bewegingen. In dalende bewegingen zal vaak de voorlaatste toon overheersen zoals in de eerste voorbeelden van dit artikel is aangetoond. In de interpretatie van het gezang zal dit hoorbaar dienen te zijn en met aangepaste nuance moeten worden gerealiseerd.

"Vorbereitete Endartikulation" bedeutet, dass das Ziel der Bewegung die letzte Note ist, dieses Ziel aber durch Verbreiterung der vorletzten oder mehrerer vorangehender Noten agogisch vorbereitet wird ...

"Extensive Endartikulation" bedeutet, dass das Ziel der Bewegung schon mit einem dem Endton vorausgehenden Ton zusammenfällt, dieser sich aber noch mit agogischer Verbreiterung bis zum Endton hin "ausdehnt".⁶

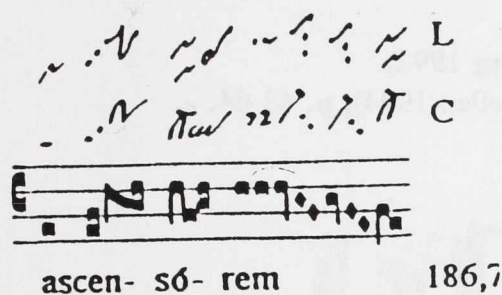

Dit is een duidelijk voorbeeld van eindarticulatie met voorbereiding. De melodie stijgt naar de fa, de sterke boventoon in de zevende modus. De vóórlaatste toon functioneert als agogische voorbereiding.

In deze zesde modus streeft de melodie naar de dominante la. De sol - waar de coupure valt - versterkt de streeftendens naar de la. Ook dit is voorbereide eindarticulatie.

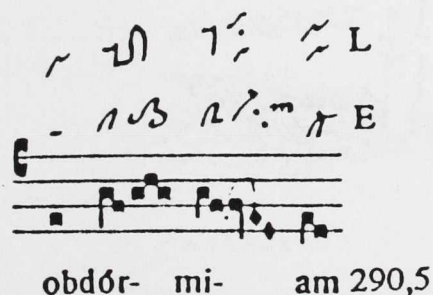
Voorbeeld van een complexe binnenarticulatie:

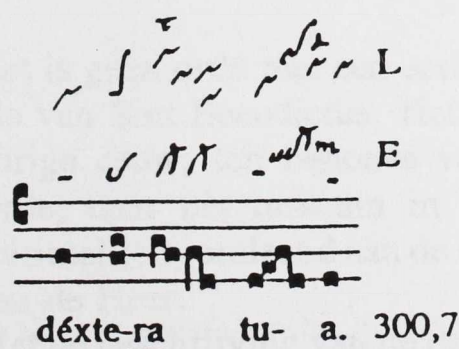
De notengroep op de slotlettergreep van 'ascenso-rem' is verdeeld in 4 groepen. De bistrofa met episema wordt gevolgd door een climacus met episema op de bovenste noot. Betekent dit dat de uitvoerder een kleine distinctie moet maken na de bistrofa of moet de beweging agogisch uitmonden in de climacus? In het laatste geval kan men spreken van 'voorbereide articulatie'. We geven inderdaad de voorkeur aan deze interpretatie

omdat de agogische spanning de eenheid van de slotbeweging bevordert. Het is duidelijk dat de interpretatie zich niet dwingend oplegt.

In meerdere gevallen is het ritmisch onderscheid van de verbrede tonen zo gering dat men gevoeglijk de algemene term agogische verbreding kan gebruiken.

In deze posttonische context kan men nauwelijks onderscheid aanbrengen in de verdubbelde fa. De beweging ontspant en wordt hier even tegengehouden.

Zijn alle vier noten evenwaardig verbreed of heeft de eerste toon méérwaarde? De notatie van Laon nuanceert en plaatst tenete bij de eerste noot. Strikt genomen kan men dan spreken van 'amplificatie' (zie vorige artikel). Interpreteert men deze groep als een aaneengesloten verbreding dan spreekt men van 'agogische verbreding'.

Ruimte voor interpretatie

Begrippen en omschrijvingen zijn geen absolute waarheden maar hulpmiddel bij de interpretatie. Ze verscherpen het concept van de dirigent en staan in dienst van de uitvoeringspraktijk. Wie zich rekenschap geeft van elk detail in de overgeleverde grondteksten, ontkomt niet aan een analyse waarin de belangrijkste articulatiepunten moeten worden opgespoord. Deze bepalen de spanningsgraad binnen de melisma's en de markering van de tekst in al haar onderdelen. ■

NOTEN

1. Band I: *Grundlagen* (Regensburg 1987); Band II Regensburg 1992).
2. VANDER KERKEN, L.: *Als het leven transparant wordt* (Kapellen 1994), p. 63-64.
3. *Einführung*, Band 2, p. 202, voetnoot 60a.
4. *Einführung*, Band II, p. 202.
5. *Einführung*, Band II, p. 605.
6. *Einführung*, Band II, p. 292, voetnoot 88.

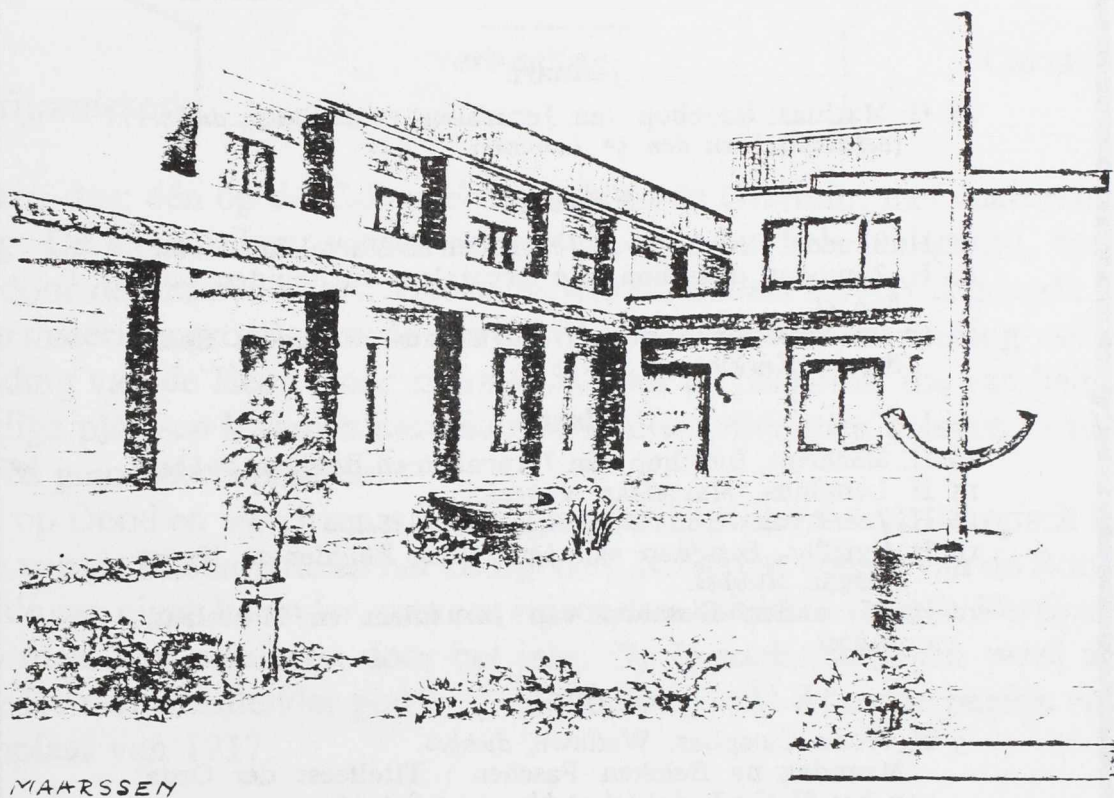
The image shows a handwritten musical score for the Latin phrase "FACTUS est Dómi-nus pro- té-ctor me- us". The notation is written on a five-line staff with a key signature of one flat (B-flat). Above the staff, there are handwritten notes and symbols, including a large 'L' at the end. Below the staff, the Latin text is written in a serif font, with some words underlined. The text is: "FACTUS est Dómi-nus pro- té-ctor me- us 281,4".

(pag. 170)

ABDIJENTOCHT 3: PRIORIJ EMMAUS

Marie-Louise Egbers

Op een donderdagmorgen in september stap ik een klooster binnen van een heel bijzondere orde: de kanunnikessen van het Heilig Graf te Maarssen.

Het is geen orde met een eerbiedwaardige geschiedenis van een aantal eeuwen als die van Sint Benedictus. Het is ook geen congregatie als die vele, gesticht in de vorige eeuw, ten behoeve van onderwijs en ziekenverpleging. Nee, het is een Orde, daar nèt tussenin in vele opzichten; met een heel eigen en wezenlijke spiritualiteit, ontleend aan de spiritualiteit van de Kerk zelf: de Dood en Opstanding van de Heer.

Met de beschrijving van de ordeshistorie raakt men een stuk kerkhistorie aan in één van haar meest wezenlijke elementen.

KALENDER

VAN DE
EIGEN FEESTEN VAN DE KANONIALE ORDE
VAN HET
H. GRAF O. H. J. CHR. TE JERUZALEM.

Januari.

- 28 H. Mathias, Bisschop van Jeruzalem en Belijder, *dubbel*
(*verplaatst van den 5^a Januari*).

Februari.

- 18 H. Simeon, Bisschop van Jeruzalem en Martelaar, *dubbel*.
19 H. Zambdas, Bisschop van Jeruzalem en Belijder, *half-dubbel*.
28 Overbrenging van den H. Augustinus, Bisschop, Belijder en Kerkleeraar, *dubbel*.

Maart.

- 10 H. Macarius, Bisschop van Jeruzalem en Belijder, *dubbel*.
15 H. Longinus, Martelaar, *dubbel*.
17 H. Jozef van Arimathea, Belijder, *dubbel*.
18 H. Cyrillus, Bisschop van Jeruzalem, Belijder en Kerkleeraar, *dubbel*.
22 H. Alexander, Bisschop van Jeruzalem en Martelaar, *dubbel*.

April.

- 9 H. Maria Cleophas, Weduwe, *dubbel*.
Maandag na Beloken Paschen : Titelfeest der Orde van het H. Graf, *dubbel 1^e klas, met Octaaf*.
Maandag in de 2^e week na het Octaaf van Paschen : Octaafdag van het feest van het H. Graf, *hoog-dubbel*.

Mei.

- 1 H. Jacobus de Rechtvaardige, Apostel, Voornaamste Patroon der Orde van het H. Graf, *dubbel 1^e klas met Octaaf*.

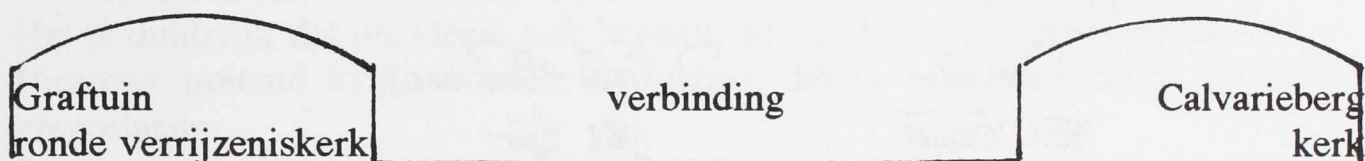
I

K.

Ontstaan en spiritualiteit

De geboorte van deze gemeenschap ligt in Jeruzalem, toen Godfried van Bouillon de stad veroverde (1099) en twintig leden van de clerus, meegetrokken met de kruistocht, aanstelde tot kanunniken, die als kathedraalkapittel onder het gezag van de Patriarch van Jeruzalem werd gesteld. In 1114 namen deze kanunniken de regel van Sint Augustinus over en leidden van toen af aan een regulier gemeenschapsleven. Hiermee was de nieuwe orde een feit: mannen én vrouwen. Immers al snel vormde zich een vrouwelijke tak: de kanunnikessen.

Het heiligdom in Jeruzalem was in feite al eeuwenoud. De moeder van keizer Constantijn, Helena, die in de vierde eeuw na Christus leefde, was de eerste, die volgens het hier volgende idee een heiligdom liet optrekken:

Twee kerken dus: één op de Calvarieberg, één in de Graftuin, met daartussen een verbinding. De kanunniken werden aangesteld over het hele heiligdom, opnieuw gebouwd door de kruisvaarders. Het oude was inmiddels in verval geraakt.

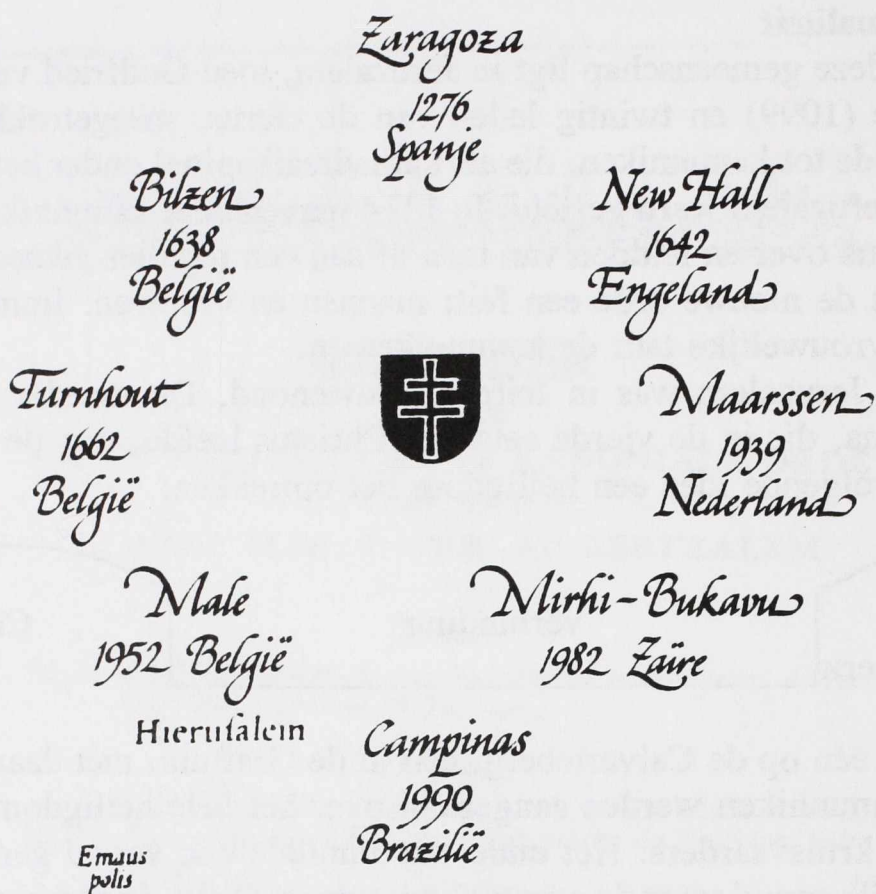
Dit was de materiële grond voor de spiritualiteit van de Orde: de viering van Dood en Opstanding van de Heer, voor zichzelf en voor de pelgrims, die van heinde en ver de heilige plaatsen kwamen bezoeken. Dit alles wilde men beleven vanuit een geïnspireerd gemeenschapsleven.

Dit accent op Dood en Verrijzenis vond zijn weerslag in een sterk liturgisch leven: Het vieren van de Eucharistie en het koorgebed. Naast het volgen van de Romeinse ritus groeide een eigen kalender, met een bijzondere aandacht voor de Verrijzenisliturgie, op meerdere zondagen door het jaar. De Jeruzalemkalender werd als het ware in de Romeinse kalender gevoegd. Hiernaast ziet U de eerste pagina van een ordesexemplaar van 1917.

Verspreiding over Europa

Inmiddels beseftte men de behoefte aan pelgrimeren van de velen die niet in staat waren de reis naar Jeruzalem te ondernemen. Het werd zaak de heilige plaatsen dichterbij de pelgrims te brengen. En zo ontstonden in vele landen in Europa nabootsing van de Heilig-Grafkerk in Jeruzalem met gemeenschappen van zelfstandige priorijen (kapittels: zie overzicht van acht kapittels op de volgende pagina) en was de Orde een belangrijke motor voor de verspreiding van de spiritualiteit van Dood en Opstanding van de Heer.

Ook deze orde kent door de eeuwen heen haar wederwaardigheden. Maar tot in onze dagen toe worden jonge mensen geïnspireerd zich aan deze spiritualiteit en levenswijze over te geven. Inmiddels is de mannelijke tak verdwenen.

EEN ASSOCIATIO VAN 8 KAPITTELS

Elke Heilig Graf-Priorij
 vertegenwoordigt vanouds Jerusalem,
 plaats van hoop, vrede, vergeving.

Een Spaanse Priorij uit 1276,
 oude Kapittels in België en Engeland
 die reformatie en saecularisatie overleefden,
 en jongere stichtingen in Zaïre en Brazilië
 – eerst missies, nu autonome Priorijen –
 dit 8-tal vormt sinds 1975 een Associatio.

8 volwaardige leden die elkaar,
 over de grenzen van 3 continenten,
 ontmoeten en inspireren,
 elkander verrijkend door hun diversiteit...
 Samen diepen zij de ene spiritualiteit uit,
 puttend uit de éne Bron!

Enkele van die wederwaardigheden zijn:

- de verdrijving uit Jeruzalem in 1299;
- de reformatie, waardoor een groot aantal mannenkloosters verdween;
- enkele bepalingen van Trente, waardoor er een te grote beslotenheid wordt voorgeschreven, zodat het contact en ook het biddend contact met de mensen voor een groot deel verloren gaat; in onze tijd heeft dat contact zich weer hersteld;
- de Franse Revolutie.

Gemeenschap, liturgie, pelgrims

Zuster Imelda komt daar in haar verhaal steeds op terug. Deze drie wezenlijke zaken mag ik niet uit het oog verliezen: als gemeenschap de integrale liturgie vieren, samen met de mensen, waarnaar ook zorg, verzorging, uitgaat.

Het is duidelijk dat dit ideaal ook bepaalt, hóe er liturgie gevierd wordt.

Hierover pratend krijg ik sterk de indruk dat er een grote liefde is tot het gregoriaans.

De liturgische hervormingen van de vorige eeuw werden op de voet gevolgd. Dat resulteerde in herbronning van de eigen ordesliturgie en hernieuwde aandacht voor het gregoriaans. Vooral zuster Jozefa uit de priorij te Turnhout beijverde zich zeer, en schakelde voor het gregoriaans zelfs haar broer in, die pastoor was te Brussel. Het is deze zuster Jozefa, die door omstandigheden België verliet en een nieuwe gemeenschap in Nederland stichtte.

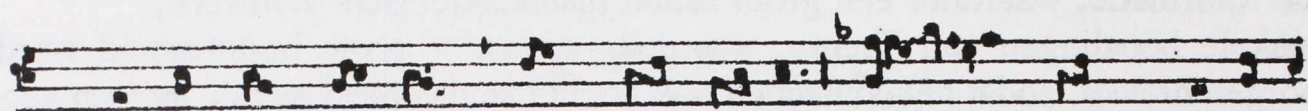
Allereerst was die gehuisvest in Nijmegen (achtereenvolgens in het Pelgrimshuis op de Heilig Landstichting en in Casa Nova). Later verhuisde de gemeenschap naar Maarssen.

Tot aan Vaticanum II zijn vóór de Hoogmis iedere zondag de volgende twee gezangen gezongen: de antifoon *O Crux* en het responsorie *Christus resurgens* (zie notenbeeld).

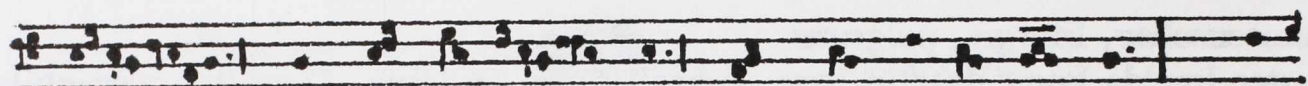
Na Vaticanum II is met toewijding gewerkt aan een verzorgde Nederlandstalige liturgie, vanwege de gasten die de priorij bezoeken. Beide stijlen worden toegepast. Bij iedere dienst is iedereen welkom.

Het schema in priorij Emmaus ziet er als volgt uit:

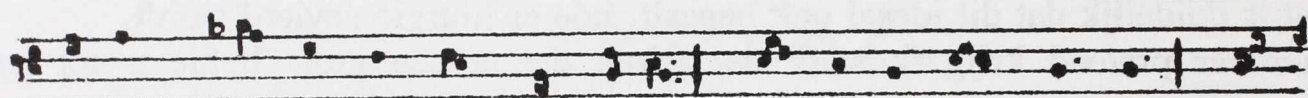
- 07.30 Morgendienst (meestal Latijn, ook wel Nederlands);
- 12.10 Eucharistieviering door de week (Nederlands);
- 10.00 Eucharistieviering op zondag: met gregoriaanse gezangen;
- 17.30 Dienst rond de Schrift;
- 19.30 Vespers (altijd Latijn) met aansluitend:
 - vijf minuten stilte;
 - het responsorie *In manus tuas* uit de Completen;
 - een Maria-antifoon

Christus re-surgens* ex mor-tu-is, jam non mori-

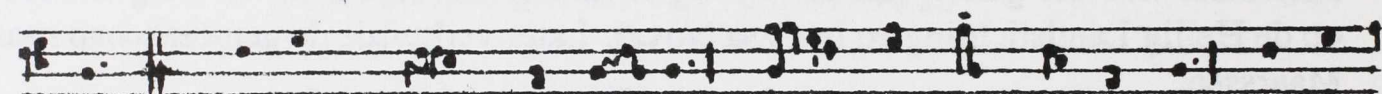
tur: / mors il-li ul-ta non dominabi-tur: / * Quod

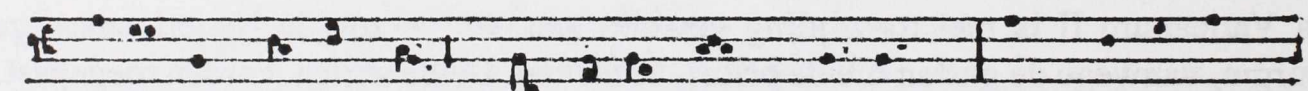
enim mortu-us est peccato, mortu-us est semel; / quod

au-tem vi-vit, vi-vit De-o, / al-le-lu-ia al-le-lu-ia.

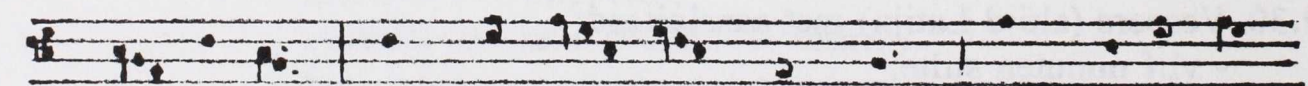
ia. / V. Dicant nunc Judaei: i quo-mo-do mi-li-tes custo-

di-entes sepulcrum perdidē-runt Regem; / ad lapidis

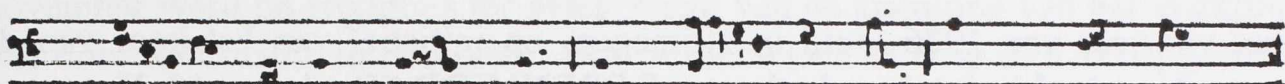
posi-ti-o-nem qua-re non servabant Pe-tram ju-

sti-ti-a; / aut sepul-tum reddant, aut resurgē-

tem adó - rent no - bis cum di - centes. / * Quod enim.

(Glo - ri - a Pa - tri, et Fi - li - o, et Spi - ri -

tu - i San - cto. * Quod enim.)

NOTEN

- Met grote dank en erkentelijkheid aan Zr. Imelda Brenninkmeijer, de koorleider, voor haar deskundige informatie, die ik nog maar voor een klein deel in dit artikel kon verwerken.
- Verdere informatie vond ik in de volgende uitgaven die ik ook van Zr. Imelda ontving:
 - De brochure *De priorij Emmaus kijkt terug op 50 jaren autonomie*;
 - *Kalender van de eigen feesten van de kanoniale Orde van het H. Graf van O.H. Jezus Christus te Jeruzalem*;
 - *Processionale* van de Orde;
 - foldermateriaal.
- Informatie over contact, bezinning en verblijfsmogelijkheden: Priorij Emmaus, Postbus 76, 3600 AB Maarssen (tel. 03465-62146).

UIT HET KOOR GEKLAPT

De SCHOLA CANTORUM KAROLUS MAGNUS te Nijmegen

Jan Bernards

In het voorjaar van 1986 vond in Nijmegen, op initiatief van het koor van de 'Groenestraatskerk', in deze kerk een KORENMIDDAG plaats. 12 Koren uit Nijmegen en omgeving leverden elk een bijdrage aan het programma. Zr. Marie-Louise Egbers was bij deze gelegenheid uitgenodigd om met de gezamenlijke koren de uitvoering van enkele gezangen door te nemen.

Het succes van deze middag leidde ertoe dat in een vergadering van afgevaardigden van de deelnemende koren werd besloten om een Stuurgroep Gregoriaans op te richten met als doel de belangstelling voor het gregoriaans te vergroten, de kwaliteit van de zang te verhogen en de korenmiddag tot een jaarlijks terugkerend gebeuren te maken.

Een van de eerste dingen die de Stuurgroep ondernam was het opzetten van een dirigentencursus. Immers het enthousiasme voor en de kwaliteit van de gregoriaanse zang staat of valt met de opstelling van de dirigent. Fred Schneijderberg werd bereid gevonden om deze cursus te leiden, hetgeen hij met zeer veel enthousiasme deed. Hij bracht ons in contact met de semiologie en met de moderne opvattingen over de oorspronkelijke uitvoering van het gregoriaans.

Nadat twee jaar van vooral theoretische studie achter de rug waren, rees bij de cursisten de behoefte om al het geleerde wat meer in praktijk te gaan brengen. De bijeenkomsten, die tot dan toe in een ruimte van de Universiteit hadden plaatsgevonden werden verplaatst naar de Lourdeskerk. Gestart werd met het eenmaal per maand zingen van de Completen in deze kerk en het in studie nemen van de mis van de eerste zondag van de Advent in 'gerestaureerde' vorm, d.w.z. gebaseerd op de verworvenheden van de semiologie en met melodische aanpassingen door vergelijkend onderzoek van verschillende handschriften. De eerste zondag van de Advent zou in de toekomst de enige zondag zijn waarop de deelnemende dirigenten niet met hun eigen koor zouden kunnen zingen, zodat elk jaar op een andere plaats een uitvoering van deze mis zou kunnen worden gegeven.

Zo had zich dus geleidelijk een schola gevormd, die ook naar buiten zou gaan optreden, zodat de behoefte rees aan een naam. Als ik mij goed herinner kwam Fred met het voorstel om de naam 'Schola Cantorum Karolus Magnus' te kiezen. Daarin zou enerzijds de betekenis van Karel de Grote voor de verbreiding van het gregoriaans in zijn Rijk en anderzijds de verbondenheid van Karel de Grote met

de stad Nijmegen tot uitdrukking worden gebracht.

In november 1990 werd het eerste lustrum van de Nijmeegse korenmiddagen gevierd. Deze viering viel samen met de sluiting van het Willibrordjaar op 11 november. Fred Schneijderberg had deze gelegenheid aangegrepen om met de Schola de metten van St. Willibrord en de Mis van St. Willibrord in studie te nemen. Op 6 november, aan de vooravond van het feest van St. Willibrord, werden voor een groot gehoor in de Lourdeskerk de metten uitgevoerd en op zondag 11 november werd de Hoogmis ter gelegenheid van de afsluiting van het Willibrordjaar door KRO-radio uitgezonden. Ook de metten waren door de KRO opgenomen. Deze werden op 10 november in het programma Laudate van Wico Clements voor een deel uitgezonden.

Met deze lustrumviering eindigde helaas de samenwerking met Fred Schneijderberg. De Schola en de individuele dirigenten hebben zeer veel aan Fred te danken. Zijn mateloze ijver en zijn bewonderenswaardig enthousiasme hebben velen van ons geïnspireerd.

Stan Hollaardt, een van Freds leerlingen, heeft het aangedurfd de leiding van de Schola over te nemen. Ook Stan kan een grote ijver niet worden ontzegd. Ook hij tracht de verworvenheden van de semiologie te vertalen naar de uitvoering van het gregoriaans. Onder zijn leiding werden voor KRO-radio enkele missen van de zondagen door het jaar opgenomen en een programma van gregoriaanse gezangen van de Mariafeesten in studie genomen. Op 6 augustus van het vorige jaar werd dit programma met veel succes in concertante vorm uitgevoerd in het fraaie Middeleeuwse kerkje van Flavigny-sur-Ozerain in Bourgondië, waar de broer van Stan, de liturgist Pater Augustinus Hollaardt O.P., - ter plaatse 'Le Père Hollaardt' genoemd - al sinds zijn studietijd in de vakantieperioden in de parochie assisteert. Dit Mariaconcert werd hierna nog gegeven in Nijmegen, Kleve (D.), Boxmeer en Deventer en is intussen met orgel improvisaties van de jonge Nijmeegse organist Berry van Berkum op CD uitgebracht*.

De Schola, die thans 11 zangers telt, onderhoudt nauwe banden met de Katholieke Universiteit (verschillende zangers zijn medewerkers van de KU) en is de laatste jaren bij verschillende evenementen van de universiteit opgetreden.

Bij het laatste Internationale Festival van het gregoriaans in Watou (België) was Karolus Magnus een van de 20 koren die van over de gehele wereld voor dit gebeuren waren uitgenodigd.

Op dit ogenblik wordt met KRO-radio gewerkt aan de integrale opname van de viering van de mis van een van de zondagen na Pasen. Naast de vaste en wisselende gezangen zullen ook de lezingen en andere onderdelen van de mis in het Latijn worden gezongen. Het is de bedoeling dat hiervan ook een CD zal verschijnen.

Op 26 september zong de Schola in de Maria Empfängniskirche in Kleef voor een gehoor van Duitsers, Engelsen en Nederlanders de door Fred Schneijderberg gerestaureerde Requiemmis bij gelegenheid van de herdenking van het bombardement van Kleef door de Engelsen op 26 september 1944. Een buitengewoon indrukwekkend gebeuren. Dit jaar zal de Schola de eerste zondag van de Advent zingen in de Basiliek van Onze Lieve Vrouw in Maastricht. De Misviering die op 27 november om half twaalf begint zal worden besloten met de uitvoering van een deel van het programma van het Mariaconcert. ■

CW

O VIRGO MATER

gregoriaanse gezangen van de Mariafeesten

Schola Cantorum
KAROLUS MAGNUS
Stan Hollaardt, dirigent
Berry van Berkum, orgel improvisaties

NOOT

- * De CD 'O Virgo Mater' is verkrijgbaar door overmaking van f 31,-- (inclusief verzendkosten) op postgirorekening 3.136.066 t.n.v. Schola Cantorum Karolus Magnus, Merellaan 22, 6581 CH Malden, o.v.v. CD 'O Virgo Mater'

CD-BESPREKING

LOF DER MAAGDEN

Marcel Zijlstra

De cd's *O Virgo Mater* van de Nijmeegse schola *Karolus Magnus* o.l.v. Stan Hollaardt en *Gaude Virgo* van de vrouwengroep *Cercamon* o.l.v. Lida Dekkers hebben niet alleen maar een overeenkomst in de titel. Beide schijfjes zijn door Nederlandse groepen opgenomen en op allebei wordt gregoriaans afgewisseld met orgel improvisaties. De organist van *O Virgo Mater*, Berry van Berkum, was zelfs ooit leerling van Bert Matter, die op *Gaude Virgo* zijn kunnen ten toon spreidt. Een vergelijking tussen deze cd's, beide recent verschenen, ligt dan ook voor de hand.

Over die orgel improvisaties wil ik kort zijn. Gregoriaans leeft bij gratie van de afwisseling. De gezangen zijn nooit bedoeld om achter elkaar beluisterd te worden: ze begeleiden een handeling of dienen als reflectie op een voorafgaande lezing. In de niet-liturgische context van een gregoriaans concert is orgelspel dan ook een bijna onmisbaar ingrediënt. Het opnemen van orgelstukken maakt de cd's 'lichter verteerbaar'. Door daarbij niet te kiezen voor bestaand orgelrepertoire wordt duidelijk dat deze opnames op de eerste plaats voor liefhebbers van het gregoriaans zijn bedoeld. Het feit dat over gregoriaanse melodieën wordt geïmproviseerd geeft aan dat het orgel een dienstbare rol speelt. Niettemin valt er op beide schijfjes voor orgelfans veel te genieten. Zowel Bert Matter als Berry van Berkum hebben spirituele improvisaties vastgelegd, waarbij vele facetten van hun orgels aan bod komen. Een gemiste kans is dat het Magnificat op de schijf van *Karolus Magnus* niet met orgelversetten wordt gealterneerd: zo er één traditionele plaats is waar orgel en gezang elkaar ontmoeten, dan toch daar.

Ongetwijfeld heeft dat te maken met de twee locaties waar *O Virgo Mater* werd opgenomen: In de Nijmeegse Antonius van Paduakerk klinkt het orgel, de mannenstemmen van de Schola Cantorum *Karolus Magnus* werden in de Kloosterkapel van het Kasteel te Boxmeer vastgelegd. De vrouwen van het ensemble *Cercamon* en organist Bert Matter zijn in de St. Walburgskerk te Zutphen vereeuwigd: die eenheid in akoestiek doet de sfeer van die opname hoorbaar goed.

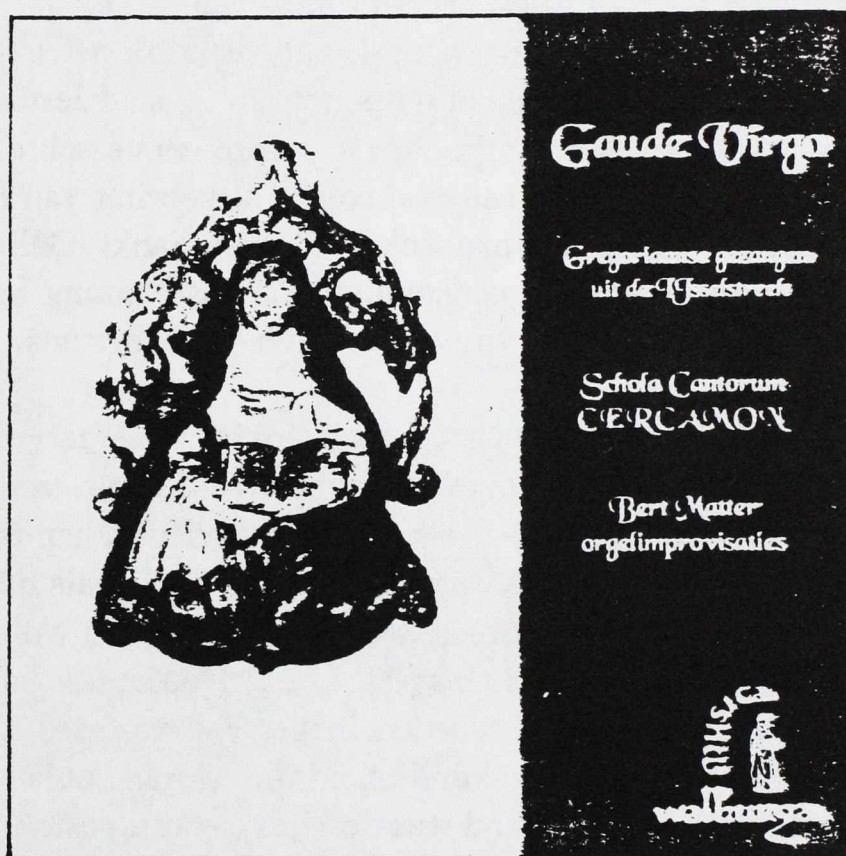
Naast overeenkomsten zijn er ook belangrijke verschillen. *O Virgo Mater* bevat uitsluitend gezangen ter ere van de H. Maagd Maria. Als bronnen zijn daarvoor

bestaande uitgaven gebruikt. De officiegezingen zijn op enkele plaatsen melodisch aangepast aan de semiologische inzichten. De melodieën van de misgezingen worden nagenoeg geheel volgens het *Graduale Lagal* van Chris Hakkennes gezongen. Merkwaardigerwijs zijn ook neo-gregoriaanse gezangen opgenomen, zoals de introitus *Signum magnum* van Maria Tenhemelopneming. Ik vind dat vooral opmerkelijk omdat deze melodieën gemaakt zijn voor een geheel andere uitvoeringspraktijk van het gregoriaans dan Karolus Magnus voorstaat. Een 'nieuwe' melodie krijgt zo een quasi-authentiek jasje.

Een van de verworvenheden van de semiologie is het herstel van de band tussen tekst en muziek. In zijn *Le Nombre Musical* betoogt Dom André Mocquereau dat tekst en muziek los van elkaar moeten worden gezien: "La musique est trop noble dame ..." (pp. 277 e.v.). Maar wie ooit de volgelingen van Dom Eugène Cardine over de uitvoering van een gezang heeft horen spreken weet dat tekst en muziek een onlosmakelijke eenheid vormen. Godehard Joppich bijvoorbeeld, legt steeds een grote nadruk op het zingen van teksteenheden: een zin mag nooit halverwege onderbroken worden, zeker niet in een syllabisch of neumatisch gezang. Daarnaast komt natuurlijk de aandacht voor de neumen zelf, die allerlei nuances voor de ritmische en articulatorische interpretatie aangeven. Bij Karolus Magnus, dat uit dirigenten van gregoriaanse schola's bestaat, ligt de nadruk soms iets te veel op die neumen. Sommige gezangen worden daardoor bijna woord voor woord gezongen. De spanningsboog van de melodie en de eenheid tussen tekst en muziek dreigen daardoor soms verloren te gaan. Die melodieën worden dikwijls vrij hoog geïntoneerd. De koorklank en ook het geluid van de solisten komen daardoor soms ietwat geforceerd over, hetgeen de zuiverheid niet altijd ten goede komt.

Gaude Virgo (Verheug U, maagd) is niet alleen tot Maria gericht, maar ook tot St. Walburga (ca. 710-779), patrones van de Zutphense Walburgskerk, en tot St. Gudule (ca. 648-712), die eveneens bijzondere verering genoot te Zutphen. De melodieën voor de drie maagden worden door Cercamon niet uit moderne uitgaven gezongen, maar uit verschillende handschriften, afkomstig uit de IJsselstreek. Die manuscripten gaan nooit verder terug dan de vijftiende eeuw. De hoefnagelnotatie uit die tijd laat over het ritme welhaast evenveel te raden als de moderne kwadraatnotatie. Toch slaagt het meestal fraai klinkende ensemble erin een overtuigende en zeer muzikale interpretatie neer te zetten waaruit ook een goed begrip van de teksten doorklinkt. Interessant en muzikaal spannend zijn ook de gezangen waar gezongen bourdonton de begeleiding van de melodieën vormen. Zo wordt de pure eenstemmigheid af en toe verlaten, en de luisteraar een rijk geschakeerde klankwereld geboden.

Beide cd's zijn voorzien van een boekje met teksten van de gezangen, vertaling en toelichting. Door de keuze van het repertoire en het gebruik van het orgel laten ze horen hoe het gregoriaans zich in onze tijd langzaam maar zeker loszingt van de liturgie en steeds vaker in een concertpraktijk terecht komt. Gelukkig wordt in de toelichtingen bij *O Virgo Mater* door Augustinus Hollaardt O.P. de relatie met de liturgie steeds weer duidelijk gemaakt. In hun totaliteit vormen beide opnames interessante documenten. Ze tonen aan hoe dezelfde melodieën tot zeer verschillende interpretaties kunnen leiden. Dat is een verheugend feit. Van heel vroeg uit de geschiedenis van het gregoriaans is ons bekend dat op verschillende plaatsen op uiteenlopende wijze werd gezongen. In die zin zijn beide opnamen dan ook 'authentiek' te noemen. ■

- * *O Virgo Mater*, Schola Cantorum Karolus Magnus, te bestellen door overmaking van f 31,- op Postgirorek. 313 60 66, t.n.v. Schola Cantorum Karolus Magnus, Malden, onder vermelding van 'CD "O virgo Mater"'.
- * *Gaude Virgo*, Schola Cantorum Cercamon, te bestellen door overmaking van f 39,- op Postbank 260 11 02 of Rabobank 38 67 52 591 t.n.v. Stichting Henrick Baederorgel, Zutphen, onder vermelding van 'Gaude Virgo'. De opbrengst komt ten goede aan de restauratie van het Baederorgel in de St. Walburgskerk te Zutphen.

VERSLAG

STUDIEDAGEN 'GREGORIAANS ZINGEN UIT DE HANDSCHRIFTEN'

18-21 augustus 1994 - Vaals

Vincent Doek

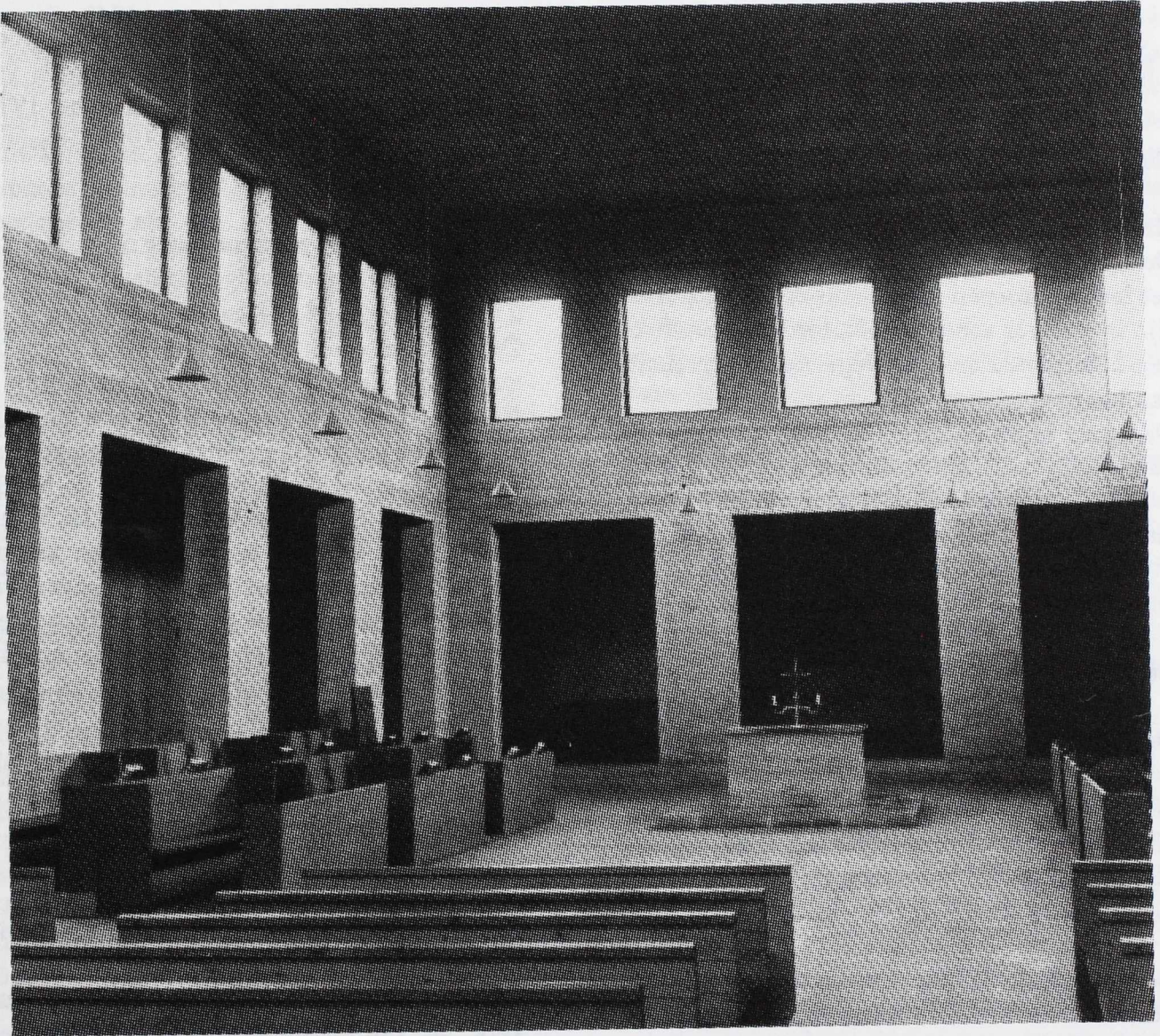
Het is moeilijk uit te leggen, maar dan opeens is daar de geest. In de sacristie van de crypte van de Benedictijnerabdij bij Vaals staan we. We zingen ons vertrouwen uit op de Heer en willen zijn als de berg Sion. In heel andere klanken dan we gewend zijn klinkt nu de tractus *Qui confidunt* en het responsorium *Ierusalem luge*. Even later verzamelen we ons in de crypte om in een gezamenlijke viering onze studiedagen over het gregoriaans zingen uit de oude handschriften te besluiten. Met vallen en opstaan zijn we gekomen aan de poort van de stad Jeruzalem. Na dagen vorsen door de wirwar van neumen hebben we onze eerste schreden gezet op de weg van een hernieuwd begrip en een verbeterde uitvoering van het gregoriaans. Aan de hand van met name de handschriften van Sankt Gallen hebben wij, cursusgangers, de rijkdom van het eenstemmig Latijnse gezang herontdekt... Eenstemmigheid, die niet alleen te vinden was in het gregoriaans, maar ook in het hart van de deelnemers.

Meegetrokken door het voertuig van de semiologie, welk terrein Dom Eugène Cardine o.s.b. op voortreffelijke wijze vóór ons bereid heeft, vonden wij de weg niet alleen in de studie en de zang, maar ook in de vriendschap onderling.

Maar nooit zouden wij aan het eind van de weg geraakt zijn als niet zuster Marie-Louise Egbers ons bij de hand genomen had. Even geraakten we weer verzeild in onze oude schoolbanken, en dat was maar goed ook. Hoe anders hadden wij in vier dagen zo ondergedompeld kunnen worden in het bad van pes, clivis, torculus, salicus en wat dies meer zij. De deskundigheid die Marie-Louise aan de dag legt is fantastisch. Niet minder inspirerend was de bijdrage van pastoor Dr. A. Kurris. Ook hij borduurde voort op de betekenis van de neumen en de daaraan verbonden wijze van uitvoeren. Wie aanvankelijk misschien nog wat sceptisch stond tegenover al deze nieuwlichterij boog gaandeweg langzaam om.

Daar waar het hart samenkomt met de rede ontstaan goede dingen. Zoals neumen bijna nooit op zichzelf bestaan, maar bijna altijd betrekking hebben op de tekens om hen heen, zo waren wij met elkaar verbonden door de tekenen van onze persoon. Er waren harde en minder harde werkers, langslapers en kortslapers, luidruchtige en stille mensen, vleeseters en vegetariërs. Maar allen vonden in de ontmoeting devotie en emotie, intelligentie en humor en de herkenning in elkaar. Tijd en ruimte werden gedragen door de nabijheid van de Benedictijner abdij. Van

welk een schoonheid is deze kerk; ontdaan van bijna alle uiterlijkheid, kwadratisch gestreng, maar o zo stil, zo mooi. Hier is ruimte gebed, de tijd aan het voorbijgaan. Niets inspireerde mij meer dan hier te zijn. Elke noot die de monniken zingen lijkt een buiging voor God, elk gebaar een handreiking naar de hemel. Hier kwam onze ontluikende kennis van het gregoriaans tot vol leven in al zijn eenvoud. En wie werd niet geraakt door het zware klokgelui vlak voor de Hoogmis op zondag. Dát raakt je ziel.

Ik kan niet anders zeggen dan dat deze vier dagen Vaals, vier dagen gregoriaans volgens de handschriften, geweldig waren. Dankzij zuster Marie-Louise Egbers, dankzij Ben Lamers, onze 'gids en toeverlaat', dankzij ons deelnemers. Vier dagen hard werken in een gastvrije sfeer van hotel Piethaan, met mannen en vrouwen die van gregoriaans houden. Allen bedankt! ■

MEDEDELINGEN

RECTIFICATIE

In het artikel van Wouter Swets in aflevering 1994-3 is een fout geslopen in muziekvoorbeeld 7 op pagina 133, en wel bij het aangeven van de herhaling. Deze moet als volgt zijn:

BELANGRIJKE BIJENKOMSTEN

Gregoriaanse Academie

De Stichting A.C.G. heeft een studiegroep in het leven geroepen voor mensen die bedreven zijn in en over achtergrondinformatie beschikken betreffende de semiologische interpretatie van het gregoriaans.

De groep komt driemaal per jaar bij elkaar in de Onze Lieve Vrouweabdij te Oosterhout.

De twee resterende studiedagen van het werkjaar 1994-1995 zijn: 30 januari en 15 mei.

Informatie bij: Zr. M-L. Egbers (076-221458) en de heer B. Lamers (040-411604).

GREGORIAANS TE BELUISTEREN

De Begijnhofschola te Breda o.l.v. Marie-Louise Egbers: Eucharistieviering om 19.00 uur in de Begijnhofkerk aan de Catharinastraat op 26 november 1994 en 4 februari 1995. Op 24 december om 21.30 uur: gregoriaans en meerstemmigheid.

De Kathedrale Schola Roermond o.l.v. Wim Schreurs: Eucharistievieringen in de Munsterkerk te Roermond:

3 december, 2e zondag van de Advent, om 18.30 uur.

In de kathedraal van Roermond:

24 december om 24.00 uur: Kerstmis.

De Schola Cantorum Amsterdam o.l.v. Eugene Liven d'Abelardo:

Elke zondag om 17.00 uur Vespers in de St. Nicolaaskerk te Amsterdam (tegenover het Centraal Station);

Op 24 december om 17.30 uur Kerstmetten en op 7 januari om 20.15 uur Epifaniemetten, eveneens in de St. Nicolaaskerk.

De Schola Cantorum Twente o.l.v. Guus Goorhuis. Deze schola is te beluisteren op de volgende data: 27 november en 17 december 1994; 21 en 22 januari en 18 februari 1995. Inlichtingen: telefoon 074-775657.

Het Tilburgs Gregoriaans Koor o.l.v. Ko van Geldrop zingt op de volgende data:

27 november en 4, 24 en 25 december.

Dit koor zal op 8 december 1994 25 jaar bestaan. Het is een van de weinige koren in Nederland dat niet parochieel gebonden is en uitsluitend gregoriaans zingt. Ter gelegenheid van dit feest zal op 11 december in de Maria-kerk aan de Schans in Tilburg om 10.30 uur een H. Mis worden opgeluisterd en zal om 16.30 uur een concert worden gegeven van uitsluitend gregoriaanse gezangen, afgewisseld met orgelspel door G. Habraken op het prachtige, oudste orgel van Tilburg, het BÄTS-orgel. Het concert vindt plaats in de Pauluskerk aan de Heuvelstraat 141 te Tilburg en is gratis toegankelijk. Nadere informatie bij: E.J.Th. Blomme, Gen. Smutsaan 53, 5025 AA Tilburg, telefoon: 013-430382.

De Utrechtse Vrouwenschola o.l.v. Marie-Louise Egbers:

Op 27 november om 17.00 uur in de Aloysiuskerk, A. van Ostadelaan te Utrecht, Vespers van de eerste zondag van de Advent.

Het Christelijk Koor Genesis o.l.v. Peter Broeren heeft een Te Deum-programma ingestudeerd waarin o.a. deze compositie van F. Anerio voor gemengd koor, alternatim gregoriaans - polyfonie. Informatie bij G. de Vos (038-230850).

De KRO-radio meldt de volgende uitzendingen:
4 december: Latijnse gezangen: H. Eligius te Schinveld. Celebrant Mgr. F. Wiertz;
18 december: gregoriaans: Fr. van Assisiekkerk te Amsterdam. Celebrant past. A. Bodar;
25 december: Latijn-Nederlands: H. Laurentius te Weesp. Celebrant past. J. Divendal.

BERICHTEN VAN ANDEREN

Het Platform Gregoriaans, dat gedragen wordt door de SNK, en waarbij zo goed als alle gregoriaanse stichtingen en verenigingen zijn aangesloten (dus ook de ACG), heeft het besluit genomen in haar laatste vergadering om een nieuwsbrief uit te geven.

Wanneer dit initiatief gaat slagen kan het gaan functioneren als een algemene gregoriaanse kalender, waarvan de redactie hoopt, dat er een coördinerende werking van uitgaat, zodat de verschillende initiatiefnemers de activiteiten op elkaar gaan afstemmen.

Deze nieuwsbrief zal driemaal per jaar verschijnen en wel op 1 februari, 1 juni en 1 oktober. Kopij voor de eerste aflevering (1 februari) dient vóór 20 december binnen te zijn bij de heer S. Groot (SNK), Plompstorengracht 3, 3512 CA Utrecht.

Nieuws van de SNK

De SNK is voornemens eind januari 1995 een cursus gregoriaans te organiseren, die voorbereidt op de tweejarige specialisatiecursus gregoriaans, die in januari 1996 van start gaat.

Docent voorbereidende cursus: Ike de Loos.
Cursusleider specialisatieopleiding: Marie-Louise Egbers. De voorbereidende cursus van 1995 zal gegeven worden op donderdagavonden. Informatie bij de SNK: S. Groot (030-313174).

Ward Centrum Nederland - Workshop Gregoriaans

Op zaterdag 26 november van 10.30 tot 16.30 uur en op zondag 27 november van 11.00 tot 18.30 uur organiseert het Ward Centrum Nederland een workshop te Utrecht in de kapittelzaal van de Pieterskerk (Waalse Kerk), Pieterskerkhof 3. Het is een workshop waarin het

zingen centraal staat. Aan de hand van diverse gezangen voor Advent en Kerstmis worden grondbeginselen van de uitvoeringspraktijk van het gregoriaans behandeld. De workshop, waarin de docent Drs. Jan Boogaarts is, wordt afgesloten met een bezoek, op zondag 27 november om 17.30 uur, van de H. Mis in de Utrechtse Sint Catharinakerk (Kathedrale kerk), verzorgd door de Vereniging voor Latijnse Liturgie. Tijdens deze H. Mis zullen de gezangen van de Eerste Zondag van de Advent gezongen worden door de Utrechtse Schola Cantorum o.l.v. Bernard Rikkert de Koe. De deelnemers aan de workshop zingen mee met de Ordinariumgezangen. De kosten bedragen f 75,- voor actieve deelnemers en f 50,- voor toehoorders. Nadere informatie en opgave bij het Ward Centrum, Willem Prinzenstraat 43, 5701 BC Helmond, telefoon 04920-45757.

Noteer in uw agenda:

Nederlands Internationaal Koorfestival te Arnhem van 1 t/m 6 juli 1995.

Post-HBO-cursus gregoriaans B te Maastricht

Deze cursus zal starten op 1 januari 1995 en duurt 2,5 à 3 jaar. Degenen die hieraan willen deelnemen dienen in het bezit te zijn van een muziekvak-opleiding, waarbij het vak gregoriaans een structureel onderdeel vormde van het vakkenpakket (opleiding schoolmuziek; AMV; orgel; koordirectie en theorie der muziek).

Voor inhoudelijke informatie kunt u terecht bij: Dr. A. Kurris, Wezelderweg 14, 6287 AM Eys (tel. 04451-1243). Voor aanmelding kunt u zich richten tot: Conservatorium Maastricht, t.a.v. de Administratie, Bonnefantenstraat 15, 6211 KL Maastricht (tel. 043-466680).

Hartkeriana

Onder deze naam is in Amsterdam een nieuwe schola met professionele zangers gestart. Dirigent is Eugene Liven d'Abelardo. In de volgende aflevering meer informatie over dit initiatief. De redactie wenst de Schola een klank- en kleurrijke toekomst toe! ■

LITURGIE

KERKELIJKE KALENDER (december 1994, januari en februari 1995)

zondag	4 december:	Tweede zondag van de Advent (jaar C)
donderdag	8 december:	Hoogfeest van de Onbevleete Ontvangenis van de H. Maagd Maria
zondag	11 december:	Derde zondag van de Advent
zondag	18 december:	Vierde zondag van de Advent
zondag	25 december:	Hoogfeest van Kerstmis, Geboorte van de Heer
maandag	26 december:	Feest van de H. Stephanus, eerste martelaar
dinsdag	27 december:	Feest van de H. Johannes, apostel en evangelist
woensdag	28 december:	Feest van de HH. Onnozele Kinderen
vrijdag	30 december:	Feest van de H. Familie
zondag	1 januari:	Hoogfeest van de H. Maria, Moeder van God
zondag	8 januari:	Hoogfeest van de Openbaring des Heren
maandag	9 januari:	Feest van de Doop des Heren
zondag	15 januari:	Tweede zondag door het jaar
zondag	22 januari:	Derde zondag door het jaar
woensdag	25 januari:	Feest van de Bekering van de H. Apostel Paulus
zondag	29 januari:	Vierde zondag door het jaar
donderdag	2 februari:	Feest van de Opdracht van de Heer in de tempel
zondag	5 februari:	Vijfde zondag door het jaar
zondag	12 februari:	Zesde zondag door het jaar
dinsdag	14 februari:	Feest van de HH. Cyrillus en Methodius, patronen van Europa
zondag	19 februari:	Zevende zondag door het jaar
woensdag	22 februari:	Feest van St. Petrus' Stoel
zondag	26 februari:	Achtste zondag door het jaar

TIJDSCHRIFT VOOR GREGORIAANS

INHOUDSOPGAVE JAARGANG 19 (1994)

ARTIKELEN	AUTEUR	NO	PAG
Het gregoriaans drijft ons elke week twee maaltijden uit elkaar. Interview met twee zingende echtparen	Wico Clements	1	2
Steunpunten in de semiologische uitvoeringspraktijk van het gregoriaans	Chris Hakkennes	1	19
Communio: Dicit Dominus: Implete hydrias aqua	Zr. Joanne O.S.B. ad perp.	2	42
Cursussen. Doe ook 's mee!		2	78
Uitvoeringspraktijk van het gregoriaans. Een overzicht van de stand van zaken en een terugblik op het Festival in Watou	Wico Clements	3	90
J'avais fait deux livres. Eugène Cardine, Joseph Pothier en André Mocquereau	Joost van Gemert	3	97
De eerste schreden op het muzikale pad der semiologie	Anton Vernooij	3	108
Gregoriaanse en mediterrane monofonie	Wouter Swets	3	124
Het modale denken en zingen in de polyfonie. Interview met Rebecca Stewart	Ike de Loos	3	134
Tempus per annum, Hebdomada sexta. Zesde zondag door het jaar	Ben Lamers	4	150

HANDSCHRIFTEN

Articulatie I	Alfons Kurris	1	8
Articulatie II: Het begrip Ritmische articulatie	Alfons Kurris	2	58
Articulatie en amplificatie	Alfons Kurris	3	116
De complexe articulatie	Alfons Kurris	4	166

LITURGIE

Abdijentocht 1: Karmel Nazareth	M.-L. Egbers	1	13
Abdijentocht 2: Priorij Regina Pacis	M.-L. Egbers	2	66
Abdijentocht 3: Priorij Emmaüs	M.-L. Egbers	4	173

BOEKBESPREKING

De lof Gods geef ik stem. A. de Keyzer, A. Kurris, A. Peters ofm., J. Valkestijn, A. Vernooij.	Ike de Loos	1	29
Het gregoriaans, deel 1: basiscursus, deel 2: tonen en modi. Nederlandse vertaling door A. Vernooij	Ike de Loos	1	29

CD BESPREKING

Requiem. Gregoriaanse gezangen. Schola cantorum van het Ward-Instituut. Dir. Louis Krekelberg	Ton van Eck	1	33
Missa Ambrosiana in Epiphania Domini. Utrechts Studenten Gregoriaans Koor. Dir. Jan Boogaarts	Ton van Eck	1	33
Oude opnamen van het Deller Consort op CD	Wico Clements	2	54
De monniken van Silos: Een raadselachtig succes	Henk Rijkers	2	75
Lof der maagden	Marcel Zijlstra	4	183

UIT HET KOOR GEKLAPT

Het Sint Gregoriuskoor te Sint Jansteen	P. Smet	1	35
Koorzang in Den Haags oudste parochie	Herman Rosenberg	2	73
De Schola Cantorum Karolus Magnus te Nijmegen	Jan Bernards	4	180

VERSLAGEN

Studiebijeenkomst 1994 te Essen	M.-L. Egbers	2	86
Verslag Studiedagen Gregoriaans zingen uit de handschriften, augustus, Vaals.	Vincent Doek	4	186

INHOUD

Van de redactie	149
Tempus per annum - Hebdomada sexta <i>Ben Lamers</i>	150
De complexe articulatie <i>Alfons Kurris</i>	166
Abdijentocht III: Priorij Emmaus <i>Marie-Louise Egbers</i>	173
De Schola Cantorum Karolus Magnus te Nijmegen <i>Jan Bernards</i>	180
Lof der maagden <i>Marcel Zijlstra</i>	183
Studiedagen 'Gregoriaans zingen uit de handschriften' <i>Vincent Doek</i>	186
Mededelingen	188
Liturgische kalender	190

 ^{Slichling}
mici Canlus Gregoriani